

Fiziksel İnşadan Metinsel İnşaya: Türkiye’de Mimarlık Tarihi ve Tarihçiliğinin Serüveni

Halil İbrahim Düzenli*

I- Giriş

TÜRKİYE’DE MİMARLIK ve mimarlık tarihi literatürünü değerlendirmeye başlarken “mimarlık” denince akla gelenler ile “mimarlık tarihi” denince kurgulanan “yapılar” arasında bir tefriğe gitmek zaruridir. Bu metinde ele alınacak meselelerden en önemlisi budur. Eldeki metnin niyetine ışık tutacak olan bu açıklamalar aynı zamanda mimarlığın tarihi ile mimarlık tarihinin tarihi arasındaki literatür farklılıklarını ve benzerliklerini ortaya koyacaktır. Mimarlığın sonuç ürünü olan üç boyutlu somut yapılar ile mimarlık tarihinin sonuç ürünü olan iki boyutlu soyut metinlerin ilişki düzeni ve kesişim noktaları, bir diğer önemli meseledir. Mimarlığın bir taraftan yapı yapma uğraşısı olarak, diğer taraftan modern bir disiplin olarak kendine yeni yeni alanlar açan girift yapısı içindeki gerilim noktalarının literatüre yansıyan türlü türlü görüngüleri ve kendi tarihini değerlendiriş biçimleri, metnin odaklanacağı spesifik noktadır.

Mimarlık eylemi ile mimarlık “disiplini”, bir başka deyişle yapı ile yazı arasındaki tefrik ve gidiş-gelişlerin temelde dört mesele ve soru grubu üzerinden okunabilmesi mümkün gözükmemektedir.

Birinci mesele ardı ardına sıralanacak sorularla açılabilir. Mimarlık eyleminin nesnesi ile mimarlık disiplininin nesnesi aynı mıdır? Somut yapı/bina/ inşaat her ikisinin de nesnesi midir? Bu nesneye yaklaşımda her iki kanal arasında farklılıklar var mıdır? Yazının/literatürün mimarlık eylemindeki ve mimarlık disiplinindeki rolü nedir? Yazının nesneleştirilme süreci sadece mimarlık disiplininin üretimi ve sonucu mudur? Modern zamanlarda kendini kurmaya başlayan mimarlık disiplininin tarih, teori, eleştiri gibi alanlarla iliş-

* Yrd. Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi. Makaleyi okuyup görüşlerini paylaşan Prof. Dr. Uğur Tanyeli, Yrd. Doç. Dr. Ömer İskender Tuluk ve Turan Açık’a teşekkür ederim.

kisi nasıldır? Mimarlık tarihi literatürü bu üç alanı da kapsar mı? Dahası, “mimarlık literatürü” ile “mimarlık tarihi literatürü” dediğimizde aynı şeyi mi kastetmiş oluruz? Yapı yazıya döküldüğünde ve yazı, yazı ile şerh edildiğinde oluşan metodolojilerin tamamı mimarlık tarihi literatürüne mi mal edilmelidir? Bu soru grubunu toparlayıcı mesele şudur: Bu metinde, mimarlığın yapısından ve algılanışından kaynaklanan farklılıkların bir bileşimi olan literatürün teşkil ettiği yekûnun değerlendirme ölçütleri ne olacaktır?

Netleştirilmesi gereken bir diğer mesele, mimarlık disiplininin içerisinde olan ama özellikle 1950’den sonra kendi özerk alanlarını inşa eden yakın disiplinlerle mimarlık arasındaki ilişkidir. Mimarlık disiplininde özellikle Türkiye’de yerleşmiş kalıplar dört alt alana işaret etmektedir. Bunlar Şehir ve Bölge Planlama, İç Mimarlık, Peyzaj Mimarlığı ve Mimarlık’tır. Üstelik bu alanlar kendi “özerk” alanlarını ve kendi alt alanlarını oluşturmaya başlamışlardır. Her birinin farklı bir literatürü oluşmuştur. Temelde hepsinin ortak bir çıkış noktası bulunmaktadır. Modern uzmanlaşma hareketleri sonucunda, kurucu alan olarak görülen mimarlık, kendini yeni alt alanlarla tanımlamaya başlamıştır. Peki, bu dört mimarlığın ortaklaştıkları ve ayrıştıkları noktalar nelerdir? Bu ayrışma süreci mimarlık literatürünü nasıl şekillendirmiştir?

Mimarlık literatürü ve mimarlık tarihi literatürü denildiğinde kastedilen şeylerin daha iyi anlaşılabilmesi için üçüncü mesele, mimarlığın bugünkü yerleşik alt alanlarıyla ilgilidir. Belli bir süreç sonucunda diğer “mimarlıklardan” ayrışan mimarlık, yine Türkiye’de ve akademilerde yerleşmiş kalıplarla, alt alanlarda kendi literatürünü beslemeye devam etmiştir. Bugün Türkiye üniversitelerindeki yerleşik alt alanlar Bina Bilgisi, Yapı Bilgisi, Koruma ve Mimarlık Tarihi’dir. Bu tasnif kılcal farklılıkları dışarıda bırakan bir tasniftir, fakat Türkiye’de mimarlık literatürü kabaca bu dört alan üzerinden zenginleşmektedir. Her birinin farklı açılımlarından ve uzmanlık alanlarından bahsetmek mümkün olsa da, bu yazıda üzerinde daha çok durulacak konu, mimarlık tarihinin bahsi geçen alt alanlarla olan ilişkisi ve literatürüdür.

Son mesele ise mimarlık tarihinin yeni yönelimleriyle alakalıdır. Türkiye’de mimarlık tarihi bir taraftan kendini mimarlık içerisinde ayrıştırmaya ve tanımlamaya çalışırken diğer taraftan farklı disiplinlerle daha yakın işbirlikleri geliştirmeye başlamıştır. Özellikle tarih disiplininin yeni/güncel sorgulamalarından faydalanmaktadır. Eski akrabası olan sanat tarihinden ekonomik-sosyal tarihe, şehir tarihinden gündelik yaşam örüntülerine ya da kültürel çalışmalara kadar yeni akrabalık ilişkileri geliştirmektedir. Bu yaklaşma henüz yeterince olgunlaşmamakla birlikte, mimarlık tarihi, sanat tarihi ve şehir tarihi gibi tarih alanları başta olmak üzere; metodoloji bakımından felsefe, sosyoloji gibi sosyal bilimlerle de iş görebilme yetisi kazanmıştır.

Bu metinde “mimarlık tarihi literatürü” kavramını açıklamaya yönelik bu dört mesele üzerinde kısaca durulacaktır. Sonrasında ise fiziksel inşadan

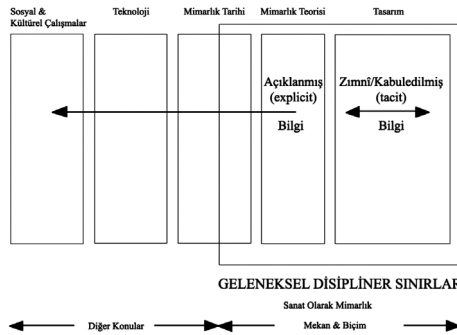
metinsel inşaaya giden yolda Türk mimarlık tarihi ve tarihçiliğinin bir takım önemli duraklarına uğranılacaktır. Bir başka ifadeyle, bütün bunların Türkiye’ye yansması ya da Türkiye’deki seyri somut örnekler üzerinden yorumlanacaktır.

II- Mimarlığın Tarihi mi, Mimarlık Tarihinin Tarihi mi?

A- Mimarlık, Mimarlık Yazını ve Mimarlık Tarihi

İnsanın mekânla dolayısıyla mimariyle ilişkisi insanlık tarihi kadar eski olmalıdır. “Mimarlık tarihinin” ise ne zaman ve neden bir sorunsal haline geldiği daha çok sugötürür. Bunun, tarihin ilgi alanı haline gelişi ya da yeniden keşfedilişi sürecini inceleyen birçok disiplinin ortak büyük sorularıyla ilişkili olduğu söylenebilir. Bu metnin daha küçük sorunsalı ise, mimarlığın yazıya dökülüşünün tarihidir.

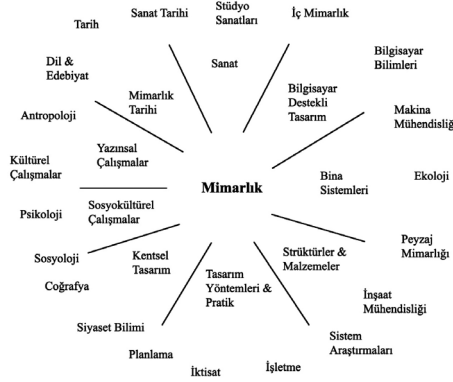
Mimarlığın metne dökülme, kurumsallaşma ve bir disiplin haline gelme süreçleri mimarlığın teorisi ve pratiği şeklinde ikili bir güzergâh tanımlamaktadır. Başka bir deyişle yazı ve yapının mimarlıktaki ve mimarlık tarihindeki oluşum ve değerlendiriliş biçimleri metinler ve yapılar üzerinden gerçekleştirilmektedir. Bu ikili aynı zamanda mimarlık “disiplininin” nesnelere ya da araştırma malzemeleridir. Julia Williams Robinson’un tablosu, mimarlığın bilgi alanının şekillenişinde tasarım odaklı bilgiden sosyo-kültürel çalışmalardan kaynaklı bilgiye doğru değişen sınırlarına işaret etmektedir (Şekil 1).¹ Zımnî olarak kabul edilmiş tasarım bilgisi, mimarlık teorisi ve tarihiyle açıklanmaya ve metne dökülmeye başlamıştır. Bu geleneksel sınırlar bir taraftan mimarlık tarihinin giderek daha çok işin içine katılmasıyla, diğer taraftan teknoloji ve sosyal bilimlerle genişlemiştir.

Şekil 1. Mimarlık disiplininin geleneksel sınırları ve genişleyen bilgi alanı

¹ Julia Williams Robinson, “The Form and Structure of Architectural Knowledge: From Practice to Discipline”, *Discipline of Architecture*, A. Piotrowski ve J.W. Robinson (ed.), Minneapolis, MN, USA: University of Minnesota Press, 2001, s. 69.

Mimarlık bilgi alanı ve literatürü özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra oldukça genişlemiştir. Birçok bilgi alanının üretimlerinin mimarlıkta kullanılma imkânları sorgulanmıştır. Mimarlık söz konusu olduğunda mühendislik bilimlerinden, tasarım alanlarına, ekonomiden sosyo-kültürel çalışmalara kadar bütün bilgi alanlarının kapıları özellikle son yıllarda olabildiğince açılmıştır. Mimarlık tarihinde ise tarih, sanat tarihi, dil, edebiyat, antropoloji, psikoloji, sosyoloji, coğrafya arasındaki “yakın” dönemli “yakın” ilişkiyi gözlemleyebiliriz (Şekil 2).²

Şekil 2. Mimarlığın diğer disiplinlerle ilişkisi ve mimarlık literatürünü oluşturan mimari bilgi alanının kapsamı

Mimarlık tarihi, mimarlık düşüncesi tarihi, mimarlık tarihyazımı ya da mimarlık tarihinin tarihi denildiğinde kastedilen olgular farklılaşabiliyor. Öncelikle bu tabirlerin işaret ettiği araştırma nesnesi açısından bir ayrım söz konusu olabiliyor. Örneğin “mimarlık tarihi” denildiğinde özellikle XX. yüzyılın başlarına kadar somut mimarlık eserleri akla geldi.³ Mimarlık düşüncesi tarihi denildiğinde somut binalardan çok mimarlığın zihinsel bir süreç olarak algılanma ve yeniden üretilme biçimleri kastedilebilmektedir. Bu üretim hem somut binalar aracılığıyla hem de metinler ve zihinsel kalıplar aracılığıyla olabilmektedir. Mimarlık tarihyazımı tabiri ise görece bu ikisinden daha yeni durmaktadır. Burada birincil araştırma nesnesi tamamen iki boyutlu düzleme

2 Julia Williams Robinson, a.g.m., s. 70.

3 Bu noktada bir açıklama yapmak gereklidir. Kastımız sadece XX. yüzyılın başlarının mimarlık tarihi açısından büyük bir dönemeç olarak tanımlanması değildir. Mimarlık tarihçilerinin ilk baktığı araştırma nesnesinin somut binalar olduğu kastedilmektedir. Diğer taraftan, XIX. yüzyıl sonu XX. yüzyıl başı Riegl ve Viyana Okulu'nun sanat tarihi çalışmalarının, Kaufmann ve Giedion'un işe başladığı tarihler olan 1920'lerin sonu 1930'ların başı modern mimarlık tarihyazımı çalışmalarının, 1980 sonrası Tafuri ve sonraki ABD merkezli çalışmaların mimarlık tarihi açısından önemli dönemeçler olduğu söylenebilir. Bu noktadaki uyarıları ve katkıları için Prof. Dr. Uğur Tanyeli'ye teşekkür ederim.

indirgenmiştir, bir başka deyişle metindir; dolayısıyla iki tabiri de kapsayabilmektedir. Fiziksel varlıklarıyla mimarlığın tarihini oluşturan binalar, zihinsel bir imgeye dönüşerek mimarlık düşüncesi tarihine malzeme olabilecektir. Mimarlık tarihyazımı ise metne geçmiş bu fiziksel ve zihinsel imgelerin “inşa” süreçleriyle ilgilenmektedir.

Antik çağdan bugüne gelen tek mimarlık metni Vitruvius’un *De Architectura*’sıdır. İngilizce ve Türkçeye *Mimarlık Üzerine On Kitap* ismiyle çevrilmiştir. Vitruvius’un, bu eseri emekliliği sırasında, milattan önce 25 yılı civarında Sezar’a ithafen yazmış olması kuvvetle muhtemeldir. F. K. Yeğül, kitabın önemini şu şekilde ifade eder: “Mimarlık ve mühendislik konusunda klasik çağdan zamanımıza gelebilen tek bilimsel⁴ eser Vitruvius’un *De Architectura*’sıdır. On kitaptan, daha doğrusu on bölümden oluşan bu çalışmanın en önemli özelliği kendisinden önce yazılmış fakat kaybolmuş birçok Yunan ve birkaç Roma teorik ve teknik yayınlarının bir nevi özeti olması; ayrıca zamanının yapı geleneklerini Vitruvius’un kendi deneyimleriyle de bütünleştirerek bir bilgi oluşturmasıdır.”⁵ Kitap mimarlık bilgi alanının ilk yapı taşıdır ama spesifik olarak mimarlık tarihi metinlerinin ilki olarak kabul görmez: “De Architectura’nın konusu ne mimarlık tarihi ne de klasik çağın estetik teorisidir; kapsamlı ve ayrıntılı bir el-kitabıdır. Vitruvius’un gayesi bu kitapta mimarlık üzerine bütün bilinenleri toplamak ve bir bütün olarak sunmaktır.”⁶

Mimarlık yazımı, mimarlık tarihi, mimarlık düşüncesi tarihi, mimarlık tarihyazımının “modern” anlamda kuruluşu denildiğinde öncü rol, bu alanda çalışanların birçoğu tarafından Rönesans sanatçısı, mimarı ve yazarı Leon Battista Alberti’ye verilmektedir. “Kurucu metin” olan Alberti’nin 1485’de Latince olarak kaleme aldığı *De re aedificatoria*’sının (İtalyancası 1550, Fransızcası 1553, İngilizcesi 1726 tarihli) modern baskısı *Mimarlık Üzerine On Kitap* adıyla yayımlanmıştır.⁸ F. Choay, Romalı Vitruvius ve Ortaçağ metinleri de dahil Antik çağdan Rönesans’a kadar olarak kaleme alınan mimarlık ve kentle ilgili metinlerin hemen hemen tümünü, Alberti’nin kurucu metnine temel teşkil eden bir süreç olarak görür.⁹ Alberti eski metinleri ve mimarlıkları kendi “bireysel” pen-

4 Buradaki “bilimsel” nitelemesi tartışmalıdır ve kastedilenin modern anlamdaki “bilim” tanımı olmadığı açıktır (H.İ.D.).

5 Fikret K. Yeğül, “Vitruvius ve De Architectura”, Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap* içinde, Üçüncü Baskı, Suna Güven (çev.), Ankara, Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, Ankara 1998, s. IX.

6 Fikret K. Yeğül, a.g.m., s. XI.

7 Bkz. François Choay, *The Rule and The Model: On the Theory of Architecture and Urbanism*, Denise Bratton (ed.), Cambridge-London: The MIT Press, 1997 (Fransızca ilk baskı: 1980), s. 293.

8 Bkz. Joseph Rykwert (ed.), *Ten Books on Architecture by Leone Battista Alberti*, London, 1955.

9 Bkz. François Choay, a.g.e., s. 15-64. Ayrıca mimarlığın yazıya dökülüşünün Antik dönemlerden XX. yüzyıla kadar tarihi ve mimarlık teorisi-tarihi alanındaki yazın örneklerinin derinlikli ve kuşatıcı bir değerlendirmesi konusunda François Choay’ın kitabının bütünü en önemli çalışmalardandır.

ceresinden yeniden “keşf” ve “icat” edecektir. Avrupa ve Amerika’da XIX. ve XX. yüzyıllarda üretilen mimarlık teorileri, tarihleri, tarihçiliği ve onların üzerinden yürütülen tartışmalar, mimarlık ve mimarlık tarihi literatürünün gelişimi açısından son derece önemlidir. Bu süreç aynı zamanda mimarlığın kurumsallaşması ve mimarlığın profesyonelleşmesi meseleleriyle koşuttur.¹⁰

Başlangıçta sorulan soruların muhtemel cevapları için mimarlığın bir disiplin olarak kuruluşunun en önemli destekçisi eğitim kurumlarına da değinmek gerekir. Mimarlığın ilk okullarından olan *Ecole des Beaux-Arts* ve *Ecole Polytechnique*’nin vatanı Paris’te *Mimarlık Akademisi* 1671’de kurulsa da mimarlığın enstitüleşme ve profesyonelleşme süreci için XIX. yüzyıla kadar beklenmesi gerekecektir. Alanın Amerika’daki seyri Türkiye açısından önemsenmelidir. Çünkü hâlihazırdaki hakim akademik yönelim ve mimari bilgi üretme pratikleri ağırlıklı olarak Amerikan ekolü üzerinden gelişmektedir. Amerikan Mimarlık Enstitüsü’nün kuruluş tarihi 1857’dir. Profesyonel mimarlık eğitiminin Amerikan üniversitelerindeki öncüleri MIT (1865), Cornell (1871) ve Illinois (1873)’dir.¹¹ Türkiye’de mimarlığın kurumsallaşmasının ilk evresi mühendislikle birliktedir. 1883’de Osman Hamdi Bey’in kurucusu olduğu *Sanayi-i Nefise Mektebi*’nde verilen Fransa’daki *Ecole des Beaux-Arts* modeli eğitimden başka, mimarlığın müstakil bir meslek olarak öğretilmesi Cumhuriyet’in ilanından sonraya rastlar. Bu “mektep”in adı 1928 yılında *Devlet Güzel Sanatlar Akademisi* ve şimdilerde *Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi* olacaktır. Türkiye’deki ikinci “ekol” 1847 yılında mimarlık derslerini de programına katan *Mühendishane-i Bahr-i Hümayun* (1773)’dur. Adı daha sonra İstanbul Teknik Üniversitesi olmuştur. Başlangıçta *Ecole Polytechnique* ve Avrupa’daki bazı harp okulu modellerini örnek almış, Cumhuriyet döneminde ise Alman teknik üniversite modeline yakınlaşmıştır. 1944 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi’nden mezun olanlar uzunca bir süre “yüksek mühendis mimar” unvanı alacaklardır.¹²

10 Fransa, Almanya, İngiltere, Amerika ve İtalya’daki gelişmeler üzerinden mimarlık tarihinin akademik bir disiplin olarak başlangıcı, kendi özerk alanını oluşturması ve diğer alanlardan ayrışması H.W. Kruff’un *Bir Mimarlık Teorisi Tarihi* adlı kapsamlı kitabı aracılığıyla anlaşılabilir. Bkz. Hanno-Walter Kruff, *A History of Architectural Theory: From Vitruvius to the Present*, R. Taylor, E. Callender ve A. Wood (çev.), New York: Princeton Architectural Press, 1994, s. 272-402.

11 Thomas Fisher, “Revisiting the Discipline of Architecture”, *Discipline of Architecture*, A. Piotrowski ve J.W. Robinson (ed.), Minneapolis, MN, USA: University of Minnesota Press, 2001, s. 3.

12 Türkiye’de mimarlık eğitiminin kurumsallaşması ve yapısı hakkında özet bilgiler için bkz. Neslihan Türkün Dostoglu ve Cânâ Bilsel, “2003 Yılında Türkiye’de Mimarlık Eğitimi: Sayısal Veriler Üzerinden Bir Durum Saptaması”, *Mimarlık*, sy. 314, 2003, s. 30; Elvan Altan Ergut ve Belgin Turan Özkaya, “Architectural History in Turkey”, *European Architectural History Network Newsletter*, n. 2., 2009 (http://www.eahn.org/newsletters/Newsletter_209_lowres.pdf); mimar ve mühendis ilişkisinin farklı bir pencereden yorumu için bkz. Erhan Acar, “Tasarımın Çatalanan Yolları: Mimar-Mühendisten Mimar ve Mühendise”, *Mimarlık*, sy. 296, 2000, s. 47-50; ayrıca, mimarın XX. yüzyıldaki meslekî dönüşümleri için bkz. Aydan Balamir, “Modern Çağda Mimarın Kimlik Değişimleri”, *Arredamento Mimarlık*, sy. 126, 2000, s. 83-87.

Türkiye’deki ilk profesyonel kurumlardan biri ise 1927 tarihli *Türk Mimarlar Cemiyeti*’dir.¹³

Mimarlık tarihi ekseninde bazı özel kurumlara ve dergilere değinmek gerekirse, 1940 yılında Amerika’da kurulan Mimarlık Tarihçileri Topluluğu’nun ilk yayın organı *The Journal of the American Society of Architectural Historians*’tan başlamak gerekmektedir. Dergi 1941’de yayın hayatına başlamış; ismi daha sonra *The Journal of the Society of Architectural Historians* olarak değişmiş ve 5. ciltten (1945) itibaren bu isimle yayınlanmaya devam etmiştir. Yılda bir cilt, dört sayı olarak yayınlanan derginin 65. cildinin dört sayısı 2006 yılında çıkmıştır.¹⁴ 1956’da kurulan İngiltere Mimarlık Tarihi Topluluğu’nun yayın organı olan *Architectural History: Journal of the Society of Architectural Historians in Great Britain* dergisinin ilk sayısı ise 1958’de yayınlanmıştır. Yılda bir sayı olarak yayınlanan derginin 50. sayısı 2007 yılında çıkmıştır.¹⁵ Her iki dergi de halen yayın hayatına devam etmektedir. Doğrudan mimarlık tarihi ismiyle çıkan bu ilk dergilerden başka mimarlık mirası, konstrüksiyon tarihi gibi dergiler de bulunmaktadır. Öte yandan, mimarlık tarihinin eski ve yeni komşu disiplinleri temelinde çıkan, sanat tarihi, kent tarihi, planlama tarihi, peyzaj tarihi, mobilya tarihi gibi tarih merkezli ve spesifik dergiler de alanın gelişimine katkıda bulunmaktadır. Türkiye’de ise henüz mimarlık tarihi özelinde çıkan bir süreli yayın bulunmamaktadır.¹⁶ Bunun yanında 1900 dolaylarında başlayan İstanbul Teknik Üniversitesi’nin yayınları ise ilk kurumsal mimarlık yayın pratiğidir.¹⁷ Öte yandan, kurumsal olmasa da Türkiye’de mimarlık ve mimarlık tarihi bilgi alanının seyri yayınlanan bibliyografyalar üzerinden değerlendirilebilir.¹⁸

13 Cemiyetin kuruluş gerekçeleri ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Çetin Ünalın, *Cumhuriyet Mimarlığı’nın Kuruluşu ve Kurumlaşması Sürecinde Türk Mimarlar Cemiyeti’nden Mimarlar Derneği 1927’ye*, Ankara: Mimarlar Derneği 1927 Yayınları, 2002.

14 Ayrıntılı bilgi için bkz. www.sah.org. Ayrıca derginin tüm sayılarına www.jstor.org adresinden ulaşılabilir. Derginin kısa bir tanıtımı ve amaçları için bkz. Eve Blau, “Representing Architectural History”, *The Journal of the Society of Architectural Historians*, c. 56, sy. 2, 1997, s. 144-145.

15 Ayrıntılı bilgi için bkz. www.sahgb.org.uk.

16 1938 yılında ilk sayısı çıkan, Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün yayınlamaya devam ettiği *Vakıflar Dergisi* ABD ve İngiltere’deki gibi “kurumsal” ve hususi bir mimarlık tarihi dergisi değildir ama içeriğindeki mimarlık tarihine yönelik makaleler bakımından bir istisna olarak kabul edilebilir. Ayrıntılı bilgiler için Ömer İskender Tuluk tarafından kaleme alınan ve *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*’nin bu sayısında yer alan “Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Dergileri ve Mimarlık Tarihi Yazıları Bibliyografyası” makalesine bakılabilir.

17 İTÜ Mimarlık Fakültesi yayınlarının tümü için bkz. <http://www.kutuphane.itu.edu.tr/t/02/24.html>

18 Türkiye’de mimarlıkla ilgili bibliyografyaların sayısı azdır. Mimarlık tarihi özelinde olanların daha da azdır. Kitap ve tez olarak hazırlanan bibliyografyalar şunlardır: Ayla Ödekan, *Türkiye’de 50 Yılda Yayımlanmış Arkeoloji, Sanat Tarihi ve Mimarlık Tarihi ile İlgili Yayınlar Bibliyografyası (1923/1973)*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Yayınları, 1974; Metin Sözen, Afife Batur, Nur Fersan ve E. Özden, *Türk Kenti-Türk*

Mimarlık disiplininin ve mimarlık tarihi yazınının oluşumları aynı sürecin izlerini taşımaktadır. Yukarıdaki bütün tarihler ve kurumlar mimarlığın eğitim kurumlarında biçimlenişi ve literatürünün zenginleşmesi bakımından ayrı ayrı öneme sahiptirler. Çünkü profesyonel bir meslek olarak mimarlık kendisini okullarda şekillendirmeye ve bu tarihlerden sonra mimarların eğitimleri ile ilgili literatür çoğalmaya başlamıştır.¹⁹ Mimarın eğitimi ve mimarlığın profesyonelleşmesi sorunsalları “tasarım” meselesiyle doğrudan ilişkilidir. Mimar tasarım yapandır ve bu doğrultuda onun tasarımcı rolünü destekleyen

Evi Bibliyografyası, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1976; Metin Sözen, Uğur Tanyeli ve İlknur Kolay Aktuğ, *Türkiye'nin Kentsel Tarihi Bibliyografyası*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık ve Sanat Tarihi Birimi, 1983; Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, *Türk Konut Mimarisi Bibliyografyası*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık ve Sanat Tarihi Birimi, 1984; Ekmeleddin İhsanoğlu, Abdullah Topaloğlu, Kasım Çelik ve M. Zeki Ören, *Mimar Sinan ve Yapılarıyla İlgili Eserler Bibliyografyası*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988; Zeki Sönmez, *İslam Mimarisi Kaynakçası*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, 1989; Şengül Akdağ, *Türkiye'de 1974-1989 Yılları Arasında Yayınlanmış Mimari ile İlgili Kitap ve Makale Bibliyografyası*, Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi DTCF Sanat Tarihi Anabilim Dalı, 1993, 315 s.; Aynur Durukan ve Mehlika Sultan Ünal, *Anadolu Selçuklu Dönemi Sanatı Bibliyografyası*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1994, s. 1-32; Emel Kahya, *Geleneksel Türk Evleri Bibliyografyası*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998; *Kent Araştırmaları Bibliyografyası*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 2001; Şebnem Önal Hoşkara ve Naciye Doratlı, *Kentsel Koruma ve Canlandırma Üzerine Seçme Kaynakça / Selected Bibliography on Urban Conservation and Revitalization*, Ankara: Mimarlar Odası Yayınları, 2004; Gülsün Sağlamer ve Ahsen Özsoy, *Konut Kaynakçası, 1949-2005 (Housing Bibliography, 1949-2005)*, İstanbul: İTÜ Konut Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayını, 2006.

- 19 Bu konunun erken tartışmaları için bkz. Turpin C. Bannister, “The Functions of Architectural History in the Education of Modern Architects”, *Journal of Architectural Education*, sy. 4, 1949, s. 23-30; Robert L. Anderson, “The Function of History in Architectural Education”, *Journal of Architectural Education*, sy. 4, 1949, s. 30-35; Thomas Howarth, “Some Thoughts on Teaching History”, *Journal of Architectural Education*, c. 12, sy. 2, 1957, s. 12- 14. Bu yönde bir başka sorgulama şudur: Sibel Bozdoğan, “Mesleki Eğitimde Mimarlık Tarihi: Modern Mimarlık Araştırmalarında Postkolonyal Sorgulamalar Üzerine Düşünceler”, *Domus-m*, sy. 9, 2001, s. 62. Ayrıca 2000 yıllarda okullarda mimarlık tarihi eğitimi için dünyanın çeşitli ülkelerinden örnekler sunan bir dosya için bkz. Hilde Heynen ve Krista de Jonge, “The Teaching of Architectural History and Theory in Belgium and the Netherlands”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, c. 61, sy. 3, 2002, s. 335-345; Deborah Howard, “Teaching Architectural History in Great Britain and Australia: Local Conditions and Global Perspectives”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, c. 61, sy. 3, 2002, s. 346-354; Dietrich Neumann, “Teaching the History of Architecture in Germany, Austria, and Switzerland: ‘Architekturgeschichte’ vs. ‘Bauforschung’”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, c. 61, sy. 3, 2002, s. 370- 380; Ikem Stanley Okoye, “Architecture, History, and the Debate on Identity in Ethiopia, Ghana, Nigeria, and South Africa”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, c. 61, sy. 3, 2002, s. 381-396; Jonathan M. Reynolds, “Teaching Architectural History in Japan: Building a Context for Contemporary Practice”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, c. 61, sy. 4, 2002, s. 530-536; Susana Torre, “Teaching Architectural History in Latin America: The Elusive Unifying Architectural Discourse”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, c. 61, sy. 4, 2002, s. 549-558; Gülsüm Baydar, “Teaching Architectural History in Turkey and Greece: The Burden of the Mosque and the Temple”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, c. 62, sy. 1, 2003, s. 84-91; Ali Djerbi ve Abdelwahab Safi, “Teaching the History of Architecture in Algeria, Tunisia, and Morocco: Colonialism, Independence, and Globalization”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, c. 62, sy. 1, 2003, s. 102-109; Dmitry Shvidkovsky ve Ekaterina Chorban, “Russian Traditions in Teaching the History of Architecture”, *Journal of the Society of Architectural Historians*, c. 62, sy. 1, 2003, s. 110-120.

mimarlık bilgisi üretilmektedir. Bu zamanlarda mimarlık tarihi de mimarın tasarımcı rolünün pekişmesi için bir araç olarak kurgulanmıştır.

Mimarlık tarihinin ve literatürünün oluşumu “tarihselcilik” olarak bilinen problematiğin doğuşuyla ilişkilidir: “Mimarlık dünyasının tarih kavramıyla tanışması, mimarlık tarihi diye bir yazın alanının doğuşu 17. yüzyılda başlıyor. Tarihsel yapıları güncel tasarım için gözlem, bilgilenme, öğrenme, giderek esinlenme, yineleme ve taklit amacıyla kullanma uygulaması ise çok daha eskiye, 15. yüzyıla kadar ötelenebilir. Ancak, bu ikincisine genellikle tarihselcilik denmiyor. Tarihselcilik, mimarlık düşüncesinde tarih disiplininin (historiyografinin) rolünün problemleştirilmesi ile birlikte, daha sonraları gündeme geldi. Geç XIX. yüzyıl öncesinde tarihselcilikten söz etmek mümkün değil.”²⁰

Mimari pratik, kurumsallaşma ve mimarlık bilgisinin kapsama alanlarının yanı sıra, mimarlığın metinleştirilmesinde XIX. ve XX. yüzyılların getirileri olarak mimarlık teorisi, tarihi ve eleştirisi gibi “iç arayışlar”dan ve alt alanlardan bahsedilebilir. Bu üçlünün kendini var etme çabaları, mimarlık tarihiyle kesiştikleri ve ayrıştıkları noktalar mimarlık tarihi literatürünün müstakil olarak şekillenmesini anlayabilmek adına önemli gözükmektedir. Mimarlık tarihi, teorisi ve eleştirisi arasındaki ilişki hem mimarlık tarihçilerinin hem teorisyenlerin hem de eleştirmenlerin temel ilgileri arasındadır. Daha özelden, mimarlık teorisinin tarihi, mimarlık eleştirisinin tarihi konusundaki tartışmalar ve yorumlar bu ilgi alanını daha da derinleştirmektedir.²¹

Diğer taraftan bu üçlünün birlikte iş gördüğü kavram dünyasında mimarlık tarihi üzerine değerlendirmeler ve sınıflamalar dikkate değerdir. Örneğin, “daha bütünsel bir mimarlık tarihi”ni ya da “mimarlığın toplumsal tarihinin analiz çerçevesi”ni sorgularken mimarlık tarihinde iki farklı bakış açısına vurgu yapılmaktadır. Bunlar, “tüm inşa edilmiş çevrenin tarihi olarak” ya da “mimarlık yapıtını yalnızca bir ürün olarak gören mimarlık tarihi” ve “sürecin de tarihi olarak mimarlık tarihi”dir.²² Bu sınıflamaya göre XX. yüzyılın Batılı en önemli mimarlık tarihçileri/teorisyenleri olan N. Pevsner ilk grupta, S. Giedion, C. N. Schulz ve B. Zevi gibi “tarihçiler” de ikinci gruptadır.²³ Bir başka

20 Uğur Tanyeli, “Tarihselcilik”, *Arredamento Mimarlık*, sy. 2005/2, s. 62. Ayrıca aynı yazarın mimari bilgi alanına ilişkin değerlendirmeleri için bkz. Uğur Tanyeli, “Söylem ve Kuram: Mimari Bilgi Alanının Sınırlarını Çizmek”, *Mimarlık*, sy. 289, 1999, s. 38-41.

21 Örnek bir tartışma için bkz. Sibel Dostoğlu (Bozdoğan), “Bir Toplantı, Bir Tartışma: ‘Mimari Kültür İçin Bir Çerçeve’”, *Mimarlık*, sy. 196, 1983, s. 16-18.

22 Sibel Dostoğlu (Bozdoğan), “Tarih Mimarlık Tarihi ve Bazı Kavramlar”, *Mimarlık*, sy. 165, 1981, s. 7-11.

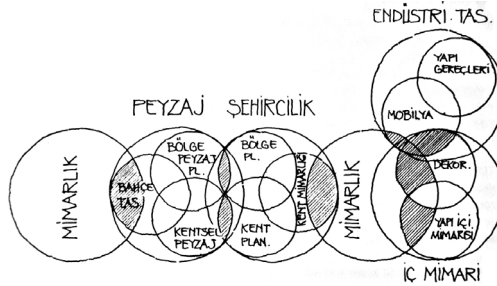
23 Bu tarihçi/teorisyenlerin bazı yayınları şunlardır: N. Pevsner, *Ana Çizgileriyle Avrupa Mimarlığı*, S. Batur (çev.), İstanbul: Cem Yayınevi, 1977; S. Giedion, *Space Time and Architecture*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 941; Bruno Zevi, *Architecture as Space*, New York: Horizon Press, 1975; C. N. Schulz, *Existence Space and Architecture*, New York: Praeger, 1971; C. N. Schulz, *Meaning in Western Architecture*, Üçüncü Baskı, New York: Rizzoli International Publ., 1983 (İlk baskı: 1974).

makalede S. Giedion ve N. Pevsner birlikte anılarak, bu iki yaklaşımın temelinde “Bir sistemin mutlak özü öğelerine yansır” görüşünün yer aldığı belirtilir.²⁴ Üçüncü bakış açısı olabilecek mimarlık tarihi yaklaşımı ise “mimarlığın toplumsal tarihi” denebilecek yaklaşımdır. Bu yaklaşım aynı zamanda yukarıda ifade edilen mimarlık tarihi disiplininin sosyal bilimlerle yakın ilişkisinin de bir sonucudur. M. Tafuri buna örnektir.²⁵ Söz konusu yaklaşımlardan üçü de mimarlık tarihidir ve biri diğerini geçersiz kılmaz.²⁶

Yukarıda mimarlığın ve mimarlık tarihinin yapısının metinler, okullar, disiplinler ve kavramlar üzerinden bir dünya özeti çıkarılmaya çalışıldı. Şimdi ise mimarlık ve mimarlık tarihinin özellikle Türkiye’deki literatürü çeşitlendirilen disiplinler bölünmelerine bakmaya çalışacağız.

B- Dört Mimarlık ve Mimarlık Tarihi

Akademik bir disiplin haline gelmesiyle birlikte mimarlık, kendi bilgi dünyasını da inşa etmeye başlamıştır. Başlangıçta iş ölçeği ve isimlendirme olarak bütün “imar” ve “inşa” alanlarını kapsarken, zamanla şehir ve bölge planlama, iç mimarlık, peyzaj mimarlığı gibi alanları doğurmuştur. Bir başka deyişle başlangıçta, en azından tabir olarak, yeterli olan mimarlık çatısı, her alt alanın özerkleşme istekleriyle çatırdamaya başlamıştır. Ortak bir zeminde yer alınsa bile artık dört tür mimarlıktan söz edebilmek mümkün görünmektedir: Şehir ve bölge planlama, iç mimarlık, peyzaj mimarlığı ve mimarlık (Şekil 3). Bu durum mimarlığın bilgi binasına da yansımıştır. Ortak çalışma alanları halen bulunan ve özellikle araştırma alanı olarak dünyada tekrar birleşme eğilimi gösteren bu dörtlü (bir tasarım alanı olarak endüstri ürünleri tasarımı da buna dahil edilebilir) Türkiye’de oluşan mimarlık literatürünü de şekillendirmektedir.

Şekil 3. Türkiye’de “dört mimarlık”ın ilişkileri²⁷

24 Sibel Dostoğlu (Bozdoğan), “Mimarlık Tarihi Üzerine Notlar”, *Mimarlık*, sy. 184, 1982, s. 11-14.

25 Bkz. Manfredo Tafuri, *Architecture and Utopia: Design and Capitalist Development*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press, 1980.

26 Sibel Dostoğlu (Bozdoğan), “Mimarlık Tarihi Üzerine Notlar”, *Mimarlık*, sy. 184, 1982, s. 11-14.

27 Levent Gedizlioğlu, “Planlama, Tasarım ve Mimarlık”, *Mimarlık*, sy. 266, 1995, s. 51.

Bu dört “mimarlık”ın her birinin artık “özerk” alanlar olduğu söylenmeye başlanmıştır.²⁸ Mimarlık literatürü de böylece kendi içerisinde çeşitlenmiştir. Modern zamanlarda bilgi binalarının en önemli temelleri olan akademik kurumlar ve dergiler bu durumun göstergeleridir. 1950’lerden sonra Türkiye’de her “bilgi alanı” kendi kurumlarını şekillendirmiş ve müstakil bölümler halinde eğitim vermeye başlamışlardır. Diğer taraftan yukarıda da değinildiği gibi görece yakın dönemli gelişmelerin bir getirisi olan bu ayrışmadan daha önce mimarlığın mühendislikle olan ilişkisinden, birlikteliğinden ve ayrışmasından bahsedilmelidir.²⁹

Konumuz açısından asıl önemli olan şudur ki, planlama da, iç mimarlık da, peyzaj mimarlığı da mimarlık tarihinin özel konuları arasında yer almaktadır.³⁰

C- Mimarlık ve Alt Alanları: Bina Bilgisi, Yapı Bilgisi, Koruma ve Mimarlık Tarihi

Türkiye’nin mimarlık bölümlerinde yaygın olarak oluşturulmuş olan bilim dalları bina bilgisi, yapı bilgisi, koruma/restorasyon ve mimarlık tarihi’dir.

Bina bilgisi kabaca tasarım kuramları, yöntemleri ve sorunlarıyla ilgilendirirken; yapı bilgisi yapım sistemleri, malzeme, yapı elemanları, dayanım gibi konularla daha çok inşaat mühendisliğine yakın durmaktadır. Mimarlığın XX. yüzyıldaki uzmanlaşma alanlarından bir diğeri de korumadır. Bu alan aynı zamanda sınırları net olmayan, birbiri içerisinde farklı dalları da ortaya çıkarmıştır. Örneğin kentsel koruma alanı hem şehir ve bölge planlamanın hem de mimarlık disiplininin en önemli çalışma alanı haline gelmiştir. Koruma alanının literatürü de oldukça gelişmiştir.³¹ Özellikle uluslararası deklarasyonlar ve yasal çerçevelerin³² yön verdiği bu alanlar Türkiye’de de hak ettiği ilgiyi çekmiştir. Bu konudaki literatür giderek daha da zenginleşmektedir. Söz konusu bu dört alt alandaki metinler mimarlık literatürünü oluşturur (Şekil 4).

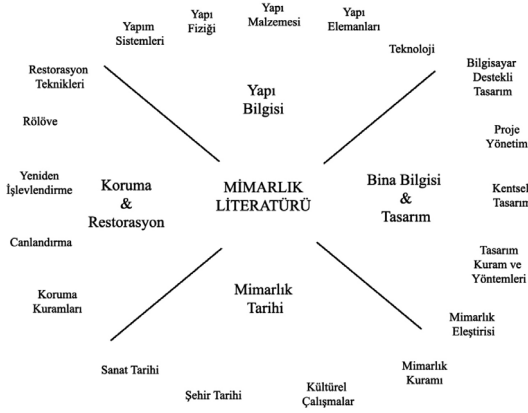
28 Bunun ne derece böyle olduğu tartışmalı bir konudur.

29 Bkz. Yuk. dp. 10.

30 *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*’nin bu sayısında yer alan makale örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Tayfun Gürkaş, “Bir Mimarlık Tarihi Alanı Olarak Türkiye’de Peyzaj Mimarlığı Tarihi ve Peyzaj Mimarlığı-Devlet İdeolojisi İlişkisi”.

31 Bu konuda güncel ve yetkin bir bibliyografya çalışması Mimarlar Odası tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Şebnem Önal Hoşkara ve Naciye Doratlı (der.), *Kentsel Koruma ve Canlandırma Üzerine Seçme Kaynakça / Selected Bibliography on Urban Conservation and Revitalization*, Ankara: Mimarlar Odası Yayınları, 2004.

32 Bu deklarasyonların ve yasal çerçevelerin internet üzerinden ulaşılabilir olduğunu da belirtmek gerekir. İlgili metinler ve internet siteleri için bkz. Şebnem Önal Hoşkara ve Naciye Doratlı, *a.g.e.*, s. 158-161.

Şekil 4. Türkiye’de mimarlık literatürünü besleyen alt alanlar

Şekil 4’de gösterilmiş olan konuların hemen hemen hepsi mimarlık tarihinin ilgi alanına girebilmektedir. Özellikle mimarlık kuramı (teorisi) ve eleştirisiyle ilişkilerine yukarıda değinilmişti. Mimarlık tarihinin en yakın ilişkide olduğu alt alan ise Koruma/Restorasyon alanıdır. Her şeyden önce, tarihi binaların korunmasına yönelik çalışmalarda mimarlık tarihi bilgisine ihtiyaç vardır. Üstelik, Türkiye’nin en eski restorasyon kürsülerinden biri olan İTÜ restorasyon kürsüsünün kurucuları mimarlık tarihçileridir. Öyle ki, kürsünün adı 1957’de “Mimarlık Tarihi ve Rölöve”, 1974’dekinin ise “Mimarlık Tarihi ve Restorasyon” kürsüsüdür.³³ Dolayısıyla bu alt alan, mimarlık tarihçilerinin restorasyona dair metinlerini epeyce belirlemiştir.³⁴ İTÜ’de bağımsız mimarlık şubesinde verilen ilk mimarlık tarihi derslerinin hocaları bina bilgisi kürsüsünden Avusturyalı Profesör Clemens Holzmeister ve sonrasında Kemali Söylemezoğlu’dur.³⁵ Türkiye’de büyük şehirler dışındaki birçok üniversitede mimarlık tarihi dersleri halen bina bilgisi hocaları tarafından verilmektedir. Diğer taraftan mimarlık tarihinin yakın diğer akrabaları, geçmişi oldukça eski olan sanat tarihi ile yeni yeni şekillenen şehir tarihidir.

D- Yakın Akrabalar: Sanat Tarihi, Şehir Tarihi ve Mimarlık Tarihi

Farklı metodolojileri olsa da sanat tarihi, şehir tarihi ve mimarlık tarihinin yakın akraba oldukları savlanabilir. Şöyle ki, Türkiye’de mimarlık tarihinin kurulmasına, kurumsallaşmasına dair öncü rol sanat tarihçilerine aittir.

33 İki kürsü 1982 yılında ayrılmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*’nin bu sayısında yer alan yazıya bakılabilir: İlnur Kolay ve Zeynep Kuban, “İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi Anabilim Dalı’nın Tarihi”.

34 Örnek olarak Doğan Kuban, Zeynep Ahunbay ve Nur Akın’ın çalışmalarına bakılabilir.

35 Bkz. İlnur Kolay ve Zeynep Kuban, a.g.m.

Mimarlara mimarlık tarihini ilk öğreten de, “Türk Mimarisi” kitaplarını yazanlar da onlardır, hatta kitaplarının ismi “Türk Sanatı” olsa bile mimarlık eserleri kitaplarının tamamına yakını doldurur.³⁶ Çalışma alanları, araştırma malzemeleri ortak olan sanat tarihi ve mimarlık tarihi Türkiye için bir de bu açıdan en yakın akrabalarıdır. Dolayısıyla Türk mimarlık tarihi literatürü kaçınılmaz olarak sanat tarihi literatürüyle ilişkilidir.³⁷

Şehir tarihi ise tarih disiplininin türemiş görece çok daha yakın dönemli bir disiplin³⁸ olsa da bizatihi şehir üzerine odaklanması onu mimarlık tarihiyle akraba kılar. Çünkü şehrin görünür olmasındaki en başat faktörlerden biri mimarlık eserleridir. Şehir tarihiyle mimarlık tarihi arasındaki ilişki henüz yeterince olgunlaşmış değildir. Bu durum şehir tarihçilerinin mimarlık bilgisi azlığından ve mimarlık tarihçilerinin tarih çalışmalarına yeni yeni ilgi göstermelerinden kaynaklanmaktadır. Hal böyle olsa da bu yeni evliliğin meyveleri disiplinlerarasılığı yoğun şekilde gündemde olması dolayısıyla yakın zamanda olgunlaşacağı benzer. Örneğin, bir Osmanlı dönemi şehir tarihçisi olarak nitelenebilecek S. Faroqhi tarihçilere “tarihsel kaynak olarak mimari”yi tanıtır.³⁹ Açıkçası iki alan birlikte iş yapabilecek en yakın alanlardır. Ayrıca, henüz ortak bir metodoloji geliştirdiklerini söylemek zor görünüyor.⁴⁰ Bu yöndeki ilk girişimlerin mimarlık tarihçileri tarafından yapıldığı söylenebilir.⁴¹

36 Örneğin Celal Esad Arseven, Hilmi Ziya Ülken, Suut Kemal Yetkin ve Oktay Aslanapa gibi sanat tarihçilerinin kitapları böyledir. Üstelik yakın dönemli *Manisa’da Türk Devri Yapıları* (Hakkı Acun, Ankara: TTK Yay., 1998), *Niğde’de Türk Mimarisi* (Mehmet Özkarcı, Ankara: TTK Yay., 2001), *Türk-İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri* (Haşim Karpuz, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., 1984) gibi kitapların yazarları da sanat tarihçileridir.

37 Konuyu mimarlık tarihi özelinden çıkarıp dallandırmamak için sanat tarihçilerinin mimarlık tarihi üretimleri üzerinde durmuyoruz. Fakat ilerleyen sayfalarda yeri geldikçe literatürdeki bazı örneklere değinilecektir.

38 Şehir tarihinin müstakil bir disiplin olup olmadığı, Batı’daki ve Türkiye’deki seyri konularında kapsamlı bir değerlendirme için bkz. Yunus Uğur, “Şehir Tarihi ve Türkiye’de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi – Türk Şehir Tarihi* sayısı, c. 3, sy. 6, 2005, s. 9-26. Ayrıca, Türk Şehir Tarihi sayısında yer alan bütün çalışmalar şehir tarihinin farklı farklı yönlerine ışık tutmaktadır.

39 Bkz. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, 2. Baskı, Zeynep Altok (çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, s. 120-127.

40 Örneğin mimarlık tarihçisinin şehir tarihi algısıyla tarihçinin şehir tarihinden kasdı farklılaşabilir. Bir mimarlık tarihçisinin şehir tarihi yöntemleri konusundaki yorumları ve konu seçimleri için bkz. Zeynep Çelik ve Diane Favro, “Methods of Urban History”, *Journal of Architectural Education*, c. 41, sy. 3, 1988, s. 4-9.

41 Mimarlık tarihçisi Spiro Kostof’un ve Zeynep Çelik’in çalışmalarında bu yeni durumun ilk ciddi emareleri gözlenebilir: Spiro Kostof, *The City Shaped: Urban Patterns and Meaning Throughout History*, London, Boston: Little Brown, 1991; Spiro Kostof, *The City Assembled: The Elements of Urban Form Throughout History*, London, Boston: Little Brown, 1992; Zeynep Çelik, *Empire, Architecture and the City: French-Ottoman Encounters, 1830-1914*, Seattle: University of Washington Press, 2008; Zeynep Çelik, *Displaying the Orient: Architecture of Islam at Nineteenth Century World’s Fairs*, Berkeley, Los Angeles, and Oxford: University of California Press, 1992; Zeynep Çelik, *The Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Cen-*

Meseleye şehir tarihi perspektifinden bakıldığında da durum benzerdir: “Belirli zaman ve mekânlarla sınırlı kalmak, ulusal sınırların ötesine geçememek, Batı dışı toplumları dışlamak ve karşılaştırmalı analizler yapamamak gibi çok eleştirilen sorunlu noktalar hâlâ varlığını devam ettirse de son birkaç senenin eğilimleri, bu tür eleştirileri en aza indirebilecek çalışma sayısının çok yakın bir gelecekte oldukça artacağına sinyallerini vermektedir.”⁴²

III- Türkiye’deki Seyir: Dönüm Noktaları, Bina Tipleri, Dönemler ve Yeni İlgi Alanları

Türkiye’nin mimarlık tarihi serüveni gecikmeli de olsa dünyadan bağımsız değildir. Farklı olan yanı bir *transfer* ve de *tepkisellik*le şekillene gelmiş olmasındadır. 2000’lere doğru mimarlık tarihçilerinin *entegrasyon* kabiliyeti artmış, eşzamanlı bir çabanın ve karşılıklı belirleme ilişkisinin içine girilmiştir. İlk mimarlık tarihçilerinin transfer ettiği ve tepki göstererek geliştiği düşünsel coğrafya Batı menşelidir. Bu ikili tavır onları, bir taraftan dünyada geçerli çeşitli kanallardan birkaçını (çoğu zaman tekini) seçmeye yönlendirir, bununla bağlantılı olarak üretim düşüklüğüne yol açar. Transfer 1990’lara kadar çoğu alanda olduğu gibi mimarlık tarihinde de seçici ve/veya tek yönlü olur. Dolayısıyla “seçici” ve “tekçi” olan yaklaşım, transferini gerçekleştirdiği alanın sorunsallarına hâkim olamaz. Sorunsal bütünsel bir biçimde tanımlayamaz ve güncel yaklaşımlar sergileyemez, sorun alanından uzaklaşır. Verdiği ya da verdiğini sandığı tepkilerle onu bir başka şekle dönüştürür.

Seçilmiş ve tek olan kanalda üretilen bilgi kullanışsız ve değersiz de değildir. Aksine bu transferci, tepkici, seçici ve tekçi ilk üretimler yeni nesil mimarlık tarihi araştırmacılarının malzeme repertuarlarını çoğaltacak, onlara fazlaca *historiyografik malzeme* sunacaktır. Örneğin Celal Esad Arseven ve çağdaşlarının oluşturdukları “Türk Evi” kavramı bugün üzerinde çokça çalışılan bir kavram haline gelmiştir. Bir kısım mimarlık tarihçisi halen daha çalışma nesnesini ev, kavramını “Türk” olarak seçerken, diğer bir kısım tarihçi nesnesini Celal Esad Arseven ve “Türk Evi” olarak seçmektedir.

İlk devir mimarlık tarihçilerinin ve onların yaklaşımlarını devam ettirenlerin tavırları üzerinde biraz daha durmakta yarar var. Türkiye’deki mimarlık tarihi alanının transfer ettiği ve tepki gösterdiği çoğunluk üretimi sorunsalın bütününden uzak olsa da, kendi içerisinde farklılaşan tavırlar gösterir. Bu tavırlar *mimarlık tarihinin nesnesiyle* (inşa edilmiş yapı ve çevre), geçmişin

tury, Seattle and London: University of Washington Press, 1986. Ayrıca Spiro Kostof’a armağan olarak yayınlanmış şu derleme kitaptaki makaleler bu ilişkiyi farklı cephelerden örnekleemektedir: Zeynep Çelik, Diane Favro ve Richard Ingersoll (ed.), *Streets: Critical Perspectives on Public Space*, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press, 1994. 22 makaleden oluşan bu kitaptaki 10 makaleyi içeren Türkçe baskı için bkz. Zeynep Çelik, Diane Favro ve Richard Ingersoll (ed.), *Şehirler ve Sokaklar*, Bilgi Altınok (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.

mimari üretimleriyle ilgili olabildiği gibi, bunun haricindeki sorun alanlarıyla da şekillenebilmektedir. Söz gelimi ideoloji mimarlık tarihi nesnesine taşınmaz, mimarlık tarihi nesnesi ideolojiye taşınır. S. Giedion modern mimarlığı kutsarken ya da ona bir tarihsellik icat ederken modernitenin vaatlerinden kalkarak mimarlık ürününü anlamlandırır. Belli bir amaca dönük de olsa sonuçta konuşan mimarlık ürünüdür. Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinin mimarlık tarihyazımında Cumhuriyet ideolojisi özellikle ilk Türk mimarlık tarihçileri tarafından kutsanır. Daha fazla oranda konuşan ideolojidir. Hatta Osmanlı, Selçuklu gibi zamanların ürünleri dahi Cumhuriyet’in “yeni” diliyle konuşur. Mimari ürünün sesi giderek kısılır. Mimarlık tarihinin nesnesi olan mimari ürünün sesinin daha duyulur hale gelmesi için Türkiye’de mimarlığın ve mimarlık tarihinin 1940’lı yıllardaki kurumsallaşma sürecinde ortaya çıkan bireyleri ve onların ürünlerini beklemek gerekecektir.

Bu noktada gündeme alınması gereken bir başka parametre Türkiye’de *mimarlığın özerkliği*ni tesis etmesiyle ve *kurumsallaşması*yla ilişkilidir. Yukarıda değinildiği gibi, Batı Avrupa’da birçok alanın kendi özerkliği ni elde etme serüveni gibi mimarlığın ve tarihinin de benzer bir serüveni vardır. Siyasetin, ekonominin, estetiğin özellikle din ve ahlâktan bağımsızlaşması, “özerk” hale gelişi en çok anlatılan öykülerdendir.⁴³ Mimarlık da kendi kendini kağıt üzerinde “kuran/kurgulayan” bir özelliğe aynı dönemlerde sahip olmaya başlamıştı. Rönesans mimarı Alberti’nin Romalı Vitruvius’u yeniden canlandırması bu dönemin başlangıç noktalarındandır. Kendini kurmaya başlayan mimarlık ve tarihi; olayları, olguları ve binaları bu amacına uygun olarak şekillendirmektedir. Bütün dünyayı anlamlandırıcı bir değer sisteminden kopuşun emareleri, tarihin yazılışının ve algılanışının değişiminde görülebilmektedir. Alberti kendi mimarlığına meşruiyet kazandıracak bir mimarlık ve insanlık tarihi anlatacaktır. Mimarlığın tarih aracılığıyla kurgulanması süreci kurumsallaşmasına, kurumsallaşması ise profesyonelleşmesine zemin hazır layacaktır.⁴⁴ Yeni bir özne doğacak, mesleği mimar olacaktır. Mimarlık bu “bağımsız” öznenin yetişmesini sağlayacak, mimarlık tarihi de onun aracı olacaktır. 1940’lardan başlayarak mimarlık tarihi hareketlenecektir. 1950 sonrası yapı inşa etmekle mükellef olmayan mimarlık tarihçileri yetişecektir. Özetle, 16. yüzyıldan bu yana özerkleşmiş bireyler özerk mimarlığı üretecek, sonra da özerk araştırmacılara dönüşeceklerdir. 1980 sonrasında ise mimarlık tarihçiliği *araştırmacı bireyin* “özerkliği ni” koruyarak mimarlık dışındaki disiplinlerle

43 Örnek olarak estetiğin modern zamanlardaki özerklik serüveni için bkz. Hakkı Hünler, *Estetik’in Kısa Tarihi: Modern Kültür ve Sanat Üzerine Felsefi Bir Tartışma*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 1998.

44 Osmanlı mimarının profesyonelleşme süreci için bkz. Gülsüm Baydar Nalbantoğlu, “The Professionalization of the Ottoman-Turkish Architect”, Doktora tezi, Berkeley: University of California, 1989.

yeniden bağlanma ihtiyacı hissedecektir. Geç Osmanlı'dan başlayarak Türkiye'nin mimarlık tarihi serüveni *özerklik* ve *kurumsallaşma* bağlamında bu şekilde özetlenebilir. Batıdaki seyirden farklı "gecikmiş" olmasındadır.

Yukarıda Türkiye'nin mimarlık tarihi öyküsü, mimarlığın genel öyküsüyle birleştirilerek dört farklı cepheden özetlenmeye çalışıldı: Yaklaşım (transfer, tepkisellik, entegrasyon), mimarlığın özerkliği ve kurumsallaşması, mimarlık tarihinin nesnesi, historiografik malzeme. Kalkış noktaları bu kavramlar olan öyküyü detaylandırmak gerekirse; Türkiye mimarlık tarihinin ilk araştırma nesnesi olan anıtsal yapıların yanısıra giderek konut gibi sivil yapılar gündeme alınmış ve bütüncül yaklaşımlar yerini daha özelleşmiş yaklaşımlara bırakmıştır (Anıtlardan Konutlara ve "Anıtsal" Anlatılardan "Sivil" Anlatılara). Tarihsel olarak merkezi araştırma dönemi olan Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi araştırmaları tanımlayıcı çalışmalardan yorumlayıcı çalışmalara doğru evrilmişken Türkiye'nin mimarlık mirası listesindeki Roma, Bizans, Selçuklu gibi dönemler henüz tanımlayıcı aşamayı geçememişlerdir (Tanımlanan ama Henüz Yorumlanamayan Dönemler: Roma, Bizans, Selçuklu Mirası). Osmanlı dönemi çalışmaları -özellikle "klasik" dönem- ise siyasi, ekonomik, sosyal tarih çalışmalarının vaz ettiği sınırları yeni yeni aşmakta ve Mimar Sinan gibi sembol isimlerin ötesine henüz bakabilmektedir (Osmanlı Dönemlendirmeleri, Siyasi Literatürün Baskısı ve Mimar Sinan'a Hapsolmuş Osmanlı Mimarlık Tarihi Literatürü). Cumhuriyet dönemi araştırmalarının seyri İslam-Osmanlı ayrışması tartışmalarından beslendiği gibi modernlik ve "modern dönemler"e duyulan yakın zamanlı ilgiden de nasibini almıştır (İslam-Osmanlı Ayrışması, XIX. Yüzyıl-Erken Cumhuriyet Birleşmesi: Önceki "yerellik/ler/" ve öteki modernlik/ler/). Bunların yanında güncel durumda, mimarlık tarihi diğer disiplinlerle ortaklaşa yeni kavramlar, söylemler ve yaklaşımlar üretmektedir (Yeni Oluşan Çevrenin Popüler Kavramları ve Literatüre Etkileri).

A- Anıtlardan Konutlara ve "Anıtsal" Anlatılardan "Sivil" Anlatılara

Mimarlık tarihinin araştırma nesnesi ya da malzemesi neredeyse 1990'lara kadar ağırlıklı olarak bina tipleri üzerinden belirlen somut mimari inşaatlar baskın bir karakter olarak ön sırada olagelmıştır. Somut inşaatlardan ve bina tiplerinden başka araştırma malzemeleriyle çalışan mimarlık tarihi literatürü son yirmi yılın getirisiidir. Deyim yerindeyse mimarlık tarihçileri binadan başka malzemeyi yeni keşfetmiştir. Söz gelimi önceki mimarlık tarihçilerinin üretimleri yeni yeni sorunsallaştırılmaktadır. "Anıt", "konut", "anıtsal anlatı", "sivil anlatı" olarak kurulacak bir çerçeve Türkiye mimarlık tarihi literatürünü değerlendirmede araştırma malzemesi ve kuramsal yaklaşımlar açısından anlamlı olabilir.

Formalist yaklaşımların ana malzemesi bina tipleri olmuştur. Bina tipleri temel olarak anıtsal ve sivil mimari şeklinde ayrılagelmıştır. Anıtsal yapılar

hakkındaki literatür çoğunlukla dini yapıları merkeze almıştır.⁴⁵ “Sivil mimari” tabiri ise konutu ve/veya dini mimari dışında kalan yapı tiplerini nitelemektedir. XIX. yüzyıldan başlayarak 1930’lara kadar ana malzeme anıtsal yapılarıdır. 1930’lardan itibaren konut bir araştırma malzemesi olarak mimarlık literatürüne girecek, araştırma malzemesi seçimi anıtlardan konutlara doğru yönelecektir. Anıtsal mimari yapılar bir araştırma malzemesi olarak güncelliğini korumaktaysa da bu ifadeden kestedilen şey bir araştırma malzemesi olarak kabul görmeyen sivil mimari unsurların 30’lardan itibaren artık varlığının hissediliyor oluşudur. Ayrıca, İlk konut araştırmaları mimarlık tarihi literatürünün gelişiminden daha fazlasınımler. Hem yeni yapılacak evler için bir esin kaynağı hem de bir “geleneğin icadı” ve yeni bir historiyoğrafik malzeme keşfidir bu. Cumhuriyet’in hâkim paradigması da “dini olmayan” bir malzeme aracılığıyla yeniden güncellenecektir.

“Anıtsal anlatı” ve “sivil anlatı” tabirleri ise mimarlık tarihçiliğinin XIX. yüzyıldan 2000’lere doğru seyrini anlamada yardımcı olabilir. XIX. yüzyıl ve 1990’lara kadar mimarlık tarihi alanına hakim anıtsal/abidevi/bütüncül söylemlerden/kuramlardan bahsetmek olasıdır. Söz gelimi Celal Esad da, Sedad Hakkı da, Doğan Kuban da anıtsal anlatıların sahibidirler, kendi anlatılarını oluşturmuşlardır. Takip edicileri Türkiye mimarlık tarihçiliğinde halen çoğunlukta olsa da, onlardan sonra ise daha “sivil”dir. Yani kuramsal çerçeveler çeşitlenmekte, spesifik alan araştırmaları artmakta, mimarlık tarihi diğer disiplinlerle ilişkilerini güçlendirmektedir. Anlatılar sivilleşmektedir çünkü modern sonrası yaklaşımların getirdiği parçalanma (*fragmentation*) mimarlık tarihini de etkilemektedir. Diğer taraftan malzemenin ve yaklaşımların evrimi iç içe süreçlerdir. Bu noktayı da göz önünde bulundurarak XV. yüzyıldan XXI. yüzyıla kadar olan mimarlık tarihi serüveninin köşe taşlarına değinmek mümkündür.

XV. ve XVI. yüzyılda Osmanlı döneminde yazılmış sınırlı sayıdaki mimarlık metinleri⁴⁶ çoğu zaman bir mimarlık metni olarak görülmez. Bu tavırların

45 Anıtsal yerine çoğu zaman “dini” sıfatı da kullanılmaktadır, fakat her dini yapı anıtsal olamayacağı gibi her anıtsal yapı da dini olmayabilmektedir. Buradaki kastımız mimarlık tarihinin anıtsal yapılara ilişkin literatüründe külliye, cami, medrese gibi dini yapıların çok fazla yer işgal ettiği noktasındadır.

46 Bu metinlerin en önemli ikisi Mimar Sinan ve Sedefkâr Mehmed Ağa ile ilgili olanlardır: Sâif Mustafa Çelebi, *Yapılar Kitabı (Tezkiretü’l-Bünyan ve Tezkiretü’l-Ebniye): Mimar Sinan’ın Anıları*, H. Develi (haz.), İstanbul: K Kitaplığı, 2003 (İlk yazılma tarihi: 1586-87); Ca’fer Efendi, *Risâle-i Mî’mariyye*, İ. A. Yüksel (haz.), İstanbul: Fetih Cemiyeti Yayınları, 2005 (Yazılma tarihi: 1614). Bu metinler üzerine iki çalışma şunlardır: Selen Morkoç, “A Study of Ottoman Narratives on Architecture: Text, Context and Hermeneutics”, Doktora tezi, Australia: The University of Adelaide, 2006; Halil İbrahim Düzenli, “Mimar Mehmed Ağa ve Dünyası: Risâle-i Mî’mariyye Üzerinden 16 ve 17. Yüzyıl Osmanlı Zihniyet Kalıplarını ve Mimarlığını Anlamlandırma Denemesi”, Doktora tezi, Trabzon: KTÜ Mimarlık Bölümü, 2009. Ayrıca Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi’in bu sayısında yer alan iki makale söz konusu metinlere yönelik çalışmaları derlemektedir: Selen Bahriye Morkoç, “Sinan Historiyografisine Global Bir Bakış”; Gül Kale, “Osmanlı Mimarlık Tarihi Yazımında Risale-i Mimariyye”. *Risâle-i Mî’mariyye*’deki

altında mimarlık tarihi metinlerinin Batı'daki örnekleriyle karşılaştırılması yatmaktadır. Türk mimarlık tarihçiliğindeki *transfer* yaklaşımı burada da belirleyicidir. Onlara göre, bu metinlerde henüz Batılı anlamda bir mimarlık düşüncesinin sesi duyulmaz ve metinler dönemin hâkim düşünce yapısının sıradan üretimleri olarak görülür.⁴⁷ Bugüne kadar neredeyse hiçbir mimarlık tarihçisi bu metinleri mimarlığın ve mimarlık tarihinin kurucu metinleri olarak okumayı denememiştir. Bunun gerekçesi olarak metinlerin azlığı ve tekilliği gösterilir. Halbuki metinlerin, Celal Esad Arseven'in "İslam Sanatı" ve "Türk Sanatı", Doğan Kuban'ın "Osmanlı Mimarlığı" benzeri bir "anıtsal" anlatı olarak sorunsallaştırılmaları mümkün gözükmektedir.

Türkiye'nin Batılı anlamdaki mimarlık tarihyazımının ilk emareleri ise XIX. yüzyıla tarihlenir. Ticaret ve Nafia Nezareti'nin 1873 yılında Viyana'da düzenlenecek Dünya Sergisi için hazırlattığı *Usûl-i Mi'mari-i 'Osmânî / L'architecture Ottomane* bu metinlerin ilki olarak görülmektedir: "*Usûl-i Mi'mari-i 'Osmânî*, hanedanın mimari geleneğinin Osmanlı tebaası için bir ortak 'miras' olarak modern sanat tarihi kıstaslarına göre tanımlandığı ilk çalışmadır. Kitapta analitik bir yaklaşımla ana hatları belirlenip sabitlenen 'Osmanlı Üslubu', aynı zamanda rasyonel, kendini yenileyebilen ve evrensel uygulanabilirliği olan bir inşa sistemi olarak sunulmaktadır. Dolayısıyla, salt bilimsel bir girişim olmanın ötesinde, *Usûl-i Mi'mari* aynı zamanda Tanzimat dönemi sonlarında Osmanlı mimarisinde ortaya çıkan yeni yönelimlerin ve bu meyanda resmî olarak desteklenen 'canlandırmacı / ihyâci' söylemin öncül ve etkin bir manifestosu olarak da algılanmalıdır."⁴⁸ Bursa, Edirne ve İstanbul'da bulunan Osmanlı anıtlarının çizimlerinden ve buna bağlı metinlerden oluşan kitap, Fransız asıllı bir

kavram ve terimlerin bir derlemesi için bkz. A. Can, "Risâle-i Mi'mâriyye'de Kavramlar ve Terminoloji", Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Sanatı Anabilim Dalı, İstanbul, 2005.

47 Bu konudaki en keskin yorumların birinde şöyle denilmektedir: "Sâî'nin *Tezkiretü'l-Bünyan*'da 'sanatsal ve estetik bir mesaj' verdiğini söylemek zordur. Fakat 'güzel kavramının ağırlıklı bir yer tutmadığı İslam kültürü ortamında' bu doğaldır. İslam'da bütün boyutlarıyla Allah'ın vasıflarından türevlenmiş ululuk boyutları yüceltilir." Bkz. Doğan Kuban, "Tezkiretü'l-Bünyan'ın Yeni Baskısı İçin Önsöz", *Yapılar Kitabı (Tezkiretü'l-Bünyan ve Tezkiretü'l-Ebniye): Mimar Sinan'ın Anıları*, H. Develi (haz.), İstanbul: K Kitaplığı, 2003, s. 7-9. Uğur Tanyeli Kuban'dan farklı olarak bu eserlerin değerini daha fazla teslim etse de, bu eserler onun dilinde de "edebî çalışmalar"dır. Ona göre bu metinlerin önemli bir zaafı vardır: "Bağımsız bir mimarlık söylemi yaratamamışlar, dönemin farklı bilgi alanlarına özgü söylemlerini izlemişlerdir. Mimarlıkla ilgili metinler ya o dönemin historiografik vakanüvis söylemine, ya da edebî söylemine dayanmaktadır". Ki, her iki mimarlık tarihçisi de haksız sayılmaz. Şüphesiz bu metinler "bağımsız" bir mimarlık söylemi oluşturmazlar fakat buradaki temel mesele, metinlerin söylemleri bağımlı da olsa mimarlık içerisinde görülmeyişi ve sorunsallaştırılmayışıdır. Bkz. Uğur Tanyeli, "Mimarlık Terminolojilerinin Doğuşu Üzerine Gözlemler", *Mimarlık*, sy. 241, s. 52-55.

48 Ahmet Ersoy, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Mimarlık Tarihi ve Kuramsal Söylemin İnşası", *Mimar Kemalettin ve Çağı: Mimarlık / Toplumsal Yaşam / Politika*, Ali Cengizkan (ed.), Ankara: TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayını, 2009, s. 19.

Osmanlı bürokratu olan Victor Marie de Launay tarafından derlenmiştir.⁴⁹ Osmanlı ve Türkiye için XIX. yüzyıl mimarlığın askeri okullarda mühendislikle birlikte okutulmaya başlandığı bir dönemdir. *Fenn-i Mi’mari* (1874) gibi kitaplar askeri okulların ders kitaplarıdır ve asker-mühendislerin eğitimi için hazırlanmışlardır.⁵⁰ Asker-mühendis ya da “askeri mimarlık” kavramı XIX. yüzyılda Osmanlı’nın yeni ihtiyaçları doğrultusunda oluşmuştur ve bu doğrultuda üretilen metinler mimarlık literatürünün başlangıç “anıtlarından” sayılabilir.

Batılı oryantalistlerin çalışmalarını ayrı tutarsak Türkiye’de özerk bir disiplin olarak mimarlık tarihinin ilk temelleri, “anıtsal” kitaplarla ve doktora tezleriyle atılmıştır. Tezlerden önce toplumsal söylemlerin belirlediği kitaplardan söz edilmelidir. Disiplinin kendi alanını yeni yeni oluşturmaya başladığı bu dönemlerde gelişkin bir literatürün varlığından ziyade kişilerden bahsedilmesi daha doğru gözükmektedir.

Mimarlık tarihi konusunda anıtsal söylemler geliştirme erken Cumhuriyet’te ve onu takip eden yakın dönemde yoğunlaşmaktadır. Anıtsal söylemin birinci kuşağını malzemeleri çoğunlukla anıtsal mimari eserler olan Celal Esad Arseven,⁵¹ Sedat Çetintaş⁵² gibi isimler oluşturmaktadır. Yöntem olarak farklı olsa da malzeme yönünden benzer olan ikinci kuşağı Doğan Kuban,⁵³ Aptullah Kuran⁵⁴ gibi isimler oluşturur. Bu araştırmacılarla birlikte Oktay Aslanapa, Semavi Eyice gibi sanat tarihçilerinin tanımlayıcı çalışmaları da mimarlık tarihi literatürüne dahil edilmelidir. Bütün bu isimlerin geride

49 *Usûl-i Mi’mari-i ‘Osmânî* hakkında ayrıntılı değerlendirmeler için Ahmet Ersoy’un çalışmalarına bakılabilir: Bkz. Aş. dp. 104.

50 Bu ve benzeri kitapların genel bir değerlendirmesi için bkz. Uğur Tanyeli, “Türkiye’de Modernleşmenin Unutulmuş Tanıkları: Askeri Mimarlık El Kitapları”, *Mimarlık*, sy. 263, 1995, s. 38-42; Uğur Tanyeli, “Bir Ulusalçılık Açmazı Olarak Mimar Kemaleddin ve Ali Tal’at Bey’in ‘Fenn-i Mimarî’si”, *Mimar Kemalettin ve Çağı; Mimarlık / Toplumsal Yaşam / Politika*, Ali Cengizkan (ed.), Ankara: TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayını, 2009, s. 93-101. Ayrıca *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*’nin bu sayısında yer alan makaleye bkz. Göksun Akyürek, “Tanzimat Döneminde Mimarlığın Değişen Bilgisi”. Aynı yazarın doktora tezi de bu konuyla ilgilidir: Göksun Akyürek, “Bilgiyi Yeniden İnşa Etmek: Tanzimat Dönemi Osmanlı Mimarlığı”, Doktora tezi, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 2008.

51 Celal Esad Arseven’in bütün çalışmaları için bkz. Banu Mahir (ed.), *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri* (7-10 Mart 1994), İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1994.

52 Sedat Çetintaş bibliyografyası için bkz. Ayla Ödekan, *Yazıları ve Röleleriyle Sedat Çetintaş*, İstanbul: İTÜ Yayınevi, 2004. Ayrıca bkz. Uğur Tanyeli, “Sedat Çetintaş”, *Mimarlığın Aktörleri: Türkiye 1900-2000*, İstanbul: Garanti Galerî Yayınları, 2007, s. 52-63; Halil İbrahim Düzenli, “Sedat Çetintaş Trabzon’da, Yıl 1937”, *Arredamento Mimarlık*, sy. 232, s. 98-105.

53 Doğan Kuban’ın çalışmalarının toplu bir listesi için bkz. Zeynep Ahunbay, Deniz Mazlum ve Kemal Kutgün Eyyüpgiller (ed.), *Prof. Doğan Kuban’a Armağan*, İstanbul: Eren Yayınları, 1996.

54 Aptullah Kuran’ın çalışmaları için bkz. Çiğdem Kafescioğlu ve Lucienne Thys-Şenocak (ed.), *Aptullah Kuran’a Armağan Yazılar / Essays in Honour of Aptullah Kuran*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999. ODTÜ Mimarlık Fakültesi yayınlarının ilki Abdullah Kuran’ın *İlk Devir Osmanlı Mimarisi’nde Cami* kitabıdır: Abdullah Kuran, *İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami - The Mosque in Early Ottoman Architecture*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1964.

biraktıkları “anıtsal anlatılar” ve yayınlar mimarlık tarihçilerinin son yıllardaki en önemli ilgi alanlarından biridir.⁵⁵

Albert Gabriel, Ekrem Hakkı Ayverdi ve Sedad Hakkı Eldem’in derleyip bir araya getirdiği mimari çizimler, mimarlık tarihçilerinin halen en önemli görsel malzeme arşivini oluşturmaktadır. A. Gabriel’in Anadolu’nun çeşitli yerlerine yaptığı geziler, araştırmalar ve yayınladığı kitaplar özellikle Osmanlı öncesi Anadolu mimarisinin anıtsal eserleri konusunda vazgeçilmez görsel kaynaklardır.⁵⁶ Ekrem Hakkı Ayverdi’nin Anadolu ve Balkanlar’daki Osmanlı anıtsal eserlerini derlediği kitaplar⁵⁷ Osmanlı dönemi için özellikle görsel başvuru kitabı olma niteliğini korumaktadır. Ekrem Hakkı Ayverdi geriye anıtsal bir rölöve arşivi bırakmıştır.⁵⁸

Sedad Hakkı Eldem’in “Türk Evi” rölöveleri Albert Gabriel ve Ekrem Hakkı Ayverdi’nin çalışmalarıyla benzer bir role sahip olsa da, içerik ve nitelik bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Bunlar, anıtsal eserlerin değil sivil mimari eserlerinin (özellikle konut) kayda geçirildiği, rölövelerinin çıkarıldığı ilk çalışmalardır.⁵⁹ Rölöveler ve çizimler titiz bir çalışmanın ürünüdür. Bunun

55 Örnek olarak bkz: Gülrü Necipoğlu, “Creation of a National Genius: Sinan and the Historiography of “Classical” Ottoman Architecture”, *Muqarnas*, sy. 24, 2007, s. 141-183; Sibel Bozdoğan, “Reading Ottoman Architecture Through Modernist Lenses: Nationalist Historiography and the ‘New Architecture’ in the Early Republic”, *Muqarnas*, sy. 24, 2007, s. 199-221; Esra Akcan, “Eldem, Arseven, Egli ve ‘Türk Evi’ Tezinin Algılanan Nesnelligi”, *Sedad Hakkı Eldem II: Retrospektif*, B. Tanju ve U. Tanyeli (der.), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2009, s. 47-53. Ayrıca her bir isim için armağan kitap yayımlanması da bu isimlerin ve anlatılarının anıtsallığına işaret ediyor olsa gerek.

56 Albert Gabriel, *Les Monuments Turcs d’Anatolie*, 2 cilt, Paris, 1931-1934; *Voyages Archéologiques dans la Turquie Orientale*, 2 cilt, Paris, 1940; *Chateaux Turcs du Bosphore*, Paris, 1943; *Un Capitale Turque: Brousse (Bursa)*, 2 cilt, Paris, 1958. Albert Gabriel ve bütün çalışmaları için bkz. *Albert Gabriel (1883-1972): Mimar, Arkeolog, Ressam, Gezgin*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2006.

57 İstanbul Fetih Cemiyeti’nin yayınladığı ilk baskı yılı sırasına göre belli başlı Ekrem Hakkı Ayverdi kitapları şunlardır: *Fâtiḥ Devri Mîmarîsi*, 1953; *Fâtiḥ Devri Mîmarî Eserleri*, 1953; *Fâtiḥ Devri Mîmarîsi Zeyli*, 1961; *Osmanlı Mi’mâri Çağının Menşe’i, Osmanlı Mi’mârisinin İlk Devri: Ertuğrul, Osman, Orhan Gaziler, Hüdâvendigâr ve Yıldırım Bâyezid 630-805 (1230-1402)*, I. Cild, 1966 (2. Baskı: 1989); *Osmanlı Mi’mârisinde Çelebi ve II. Sultan Murad Devri 806-855 (1403-1451)*, II. Cild, 1972 (2. Baskı: 1989); *Osmanlı Mi’mârisinde Fâtiḥ Devri 855-886 (1451-1481)*, III. Cild, 1973 (2. Baskı: 1989); *Osmanlı Mi’mârisinde Fâtiḥ Devri 855-886 (1451-1481)*, IV. Cild, 1974 (2. Baskı: 1989); *İlk 250 Senenin Osmanlı Mi’mârisi*, 1976; *Avrupa’da Osmanlı Mimârî Eserleri: Romanya, Macaristan*, I. Cild (1. ve 2. Kitap), 1977 (2. Baskı: 1990); *Avrupa’da Osmanlı Mimârî Eserleri: Yugoslavya*, II. Cild (3. Kitap), 1981 (2. Baskı: 2000); *Avrupa’da Osmanlı Mimârî Eserleri: Yugoslavya*, III. Cild (3. Kitap), 1981 (2. Baskı, 2000); *Avrupa’da Osmanlı Mimârî Eserleri: Bulgaristan, Yunanistan, Arnavutluk*, I. Cild (4., 5., 6. Kitap), 1982 (2. Baskı: 2000).

58 Ekrem Hakkı Ayverdi yayınlarının toplu katalogu için bkz. İsmet Binark, *Ekrem Hakkı Ayverdi Bibliyografyası*, İstanbul: Kubbealtı Yayınları, 1999; Seyfullah Palalı, “Osmanlı Mimarisi ile İlgili Ekrem Hakkı Ayverdi Külliyyatı”, Yüksek Lisans tezi, İzmir: Dokuz Eylül Ün. Sosyal Bilimler Ens., 2002.

59 Sedad Hakkı Eldem’in bazı yayınları şunlardır: *Türk Evi Plan Tipleri*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1954; *Köşkler ve Kasırlar*, 2 cilt, İstanbul: DGSAY Yayınları, 1969, 1974; *Türk Bahçeleri*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1976; *Sa’dabad*, İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1977; *Türk Evi*, İstanbul: TAÇ Vakfı yayımları, 1984, 1986, 1987.

yanında “Türk Evi” kavramının icadında başat rol Sedad Hakkı Eldem’in bu çalışmalarına verilmektedir.⁶⁰ Peki, Sedad Hakkı Eldem bir mimarlık tarihçisi midir? Alanın oluşumunda hayati bir öneme sahip olan bu mesele Uğur Tanyeli’nin sorunsallaştırdığı bir konudur: “Eldem’i mimarlık tarihçisinden çok mimar olarak nitelemek gerçekten de anlamlı; çünkü, yaptığı her mimarlık tarihi çalışmasında, konu aldığı olgu ya da gerçekliğin güncel mimarlık pratiğindeki uzanımlarını düşlediği fark edilir. Tarih yazmakla o tarihsel eklemlenecek bir mimarlık tasarlamak onun için eşzamanlı iki uğraştır. Bu nedenle onun historiografik metodolojisi onarıcı bir metodoloji olarak nitelenebilir.”⁶¹ Yukarıda mimarlık tarihinin Batı’daki seyri ve mimarlık literatürünün oluşumu anlatılırken değinilen pratik yapan mimarların, tarihi okuma yöntemleri ve mimarların eğitimiyle bağlantılı olarak mimarlık tarihi alanının Türkiye’deki en önemli temsilcilerinden birinin Sedad Hakkı Eldem olduğu görülür. Mimarlık tarihinin yeni tasarımlar için bir esin kaynağı olarak araçsallaştırılması, alanı kuran bir anlatıya dönüşüyor. Aslında XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar, söylemler değişse de amaç ve yöntem değişmemiş gözüküyor. Bir başka deyişle, yüzyılların her birinin farklı ideolojik gömlekleri, söz gelimi XVI-XVII. yüzyılın tarihe dönme pratikleri ile XIX-XX. yüzyılın uluslaşma ve modernlik hareketleri mimarın tarihle olan kavramsal ilişkisini yeniden tanımlıyor ama tarihin tasarıma altlık oluşturmasının tarihsel kökenleri devam ediyor. Mimarlık tarihinin akademik bir alan haline gelişinde farklı kanallara da şahitlik ediyoruz. Mimarlık tarihinin “tasarım” amacı olmadan, “bilimsel” gözlemlerle yapılıyor oluşu ve historiyoğrafinin mimarlık alanında da gelişmesi iki kanalın varlığına işaret ediyor. Sedad Hakkı Eldem’in “Türk Evi” arşiv çalışmaları ve mimarlık tarihi kurgusu birinci kanalı, onu değerlendiren Uğur Tanyeli metinleri ikinci kanalı örneklendiriyor.

Sedad Hakkı Eldem’den başka İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi’nin yayımladığı sivil mimari kitapları, benzer bir kayıt altına alma girişiminin ürünleridir. Tarih sırasına göre Gazanfer Beken’in *Garbi Anadolu Mıntokası Kerpiç Binaları* (1949), Ruhi Kafesçioğlu’nun *Orta Anadolu’da Köy Evlerinin Yapısı* (1949), Leman Tomsu’nun *Bursa Evleri* (1950), Eyüp Kömürcüoğlu’nun *Ankara Evleri* (1950), Celile Berk’in *Konya Evleri* (1951), Necibe Çakıroğlu’nun *Kayseri Evleri* (1951), Muhittin Binan’ın *Türk Saçak ve Kornişleri: İlk Çağlar, Selçuklu ve Osmanlı Devirleri, Yabancı Devirlerle Mukayese*

60 Sedad Hakkı Eldem ve bütün çalışmaları için, bkz. Edhem Eldem, Bülent Tanju ve Uğur Tanyeli, *Sedad Hakkı Eldem I: Gençlik Yılları*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2008; Bülent Tanju ve Uğur Tanyeli, *Sedad Hakkı Eldem II: Retrospektif*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2009.

61 Uğur Tanyeli, “Tarihçi Sedad Hakkı Eldem?”, *Sedad Hakkı Eldem II: Retrospektif*, B. Tanju ve U. Tanyeli (der.), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2009, s. 124. Ayrıca bkz. Uğur Tanyeli, *Mimarlığın Aktörleri: Türkiye 1900-2000*, İstanbul: Garanti Galerî Yayınları, 2007, s. 162-179.

(1952), Doğan Erginbaş'ın *Diyarbakır Evleri* (1953), Lami Eser'in *Kütahya Evleri* (1955), Ruhi Kafescioğlu'nun *Kuzey Batı Anadolu'da Ahşap Ev Yapıları* (1955), Mesut Evren'in *Türk Evinde Çıkma* (1959) gibi yayınları bunlardandır. Bu bağlamda Mahmut Akok'un farklı dergilerde yayınlanmış çeşitli şehirlerin konut örneklerine yer verdiği makaleleri de zikredilmeye değerdir.⁶² Bu çalışmaların sivil mimari örneklerinin kayda geçirilmesi konusunda son derece önemli bir yeri olsa da bizatihi "Tük Evi" kavramı hakkındaki eleştirel ve derinlikli okumalar son dönem mimarlık tarihi yazımındaki ana yönelimlerden biridir.⁶³

Başta dönecek olursak anıtsal eserler sınıfına -anlam genişlemesine tabi tutularak- cami, medrese, han, hamam, kervansaray gibi "büyük" yapılar konulabilmektedir. XIX. yüzyılla birlikte okul, hükümet konağı, postane gibi kamusal yapıları da bu gruba dahil etmek mümkündür.⁶⁴ Aslında mimarlık tarihinin son vardığı noktada yapılar, bu tip sınıflandırmadan ziyade tekil olarak ele alınmaktadır. Bu yapı gruplarının her birinin tanımlayıcı (*descriptive*) yaklaşımla yazılmış literatürü yeterince zengindir.⁶⁵ Fakat henüz yeterince yorumlanabildikleri söylenemez. Sivil mimari ve konut literatüründe ise, özellikle 1970 sonrasında, üniversitelerin katkısıyla bir patlama yaşanmıştır.⁶⁶

62 Mahmut Akok, "Trabzon'un Eski Evleri", *Arkitekt*, sy. 233-236, 1951, s. 103-115; "Çorum'un Eski Evleri", *Arkitekt*, sy. 237-238, 1951, s. 171-185, 189; "Çankırı'nın Eski Evleri", *Arkitekt*, sy. 261-262, 1953, 142-153; "Tokat Şehri Eski Evleri", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü Yıllığı*, 1956; "Tokat Şehrinin Eski Evleri", *Yıllık Araştırmalar Dergisi*, sy. 2, 1957, s. 129-151; "Kütahya ve Uşak Şehirlerinin Eski Evleri", *Türk Etnografya Dergisi*, sy. 6, 1963, s. 5-17.

63 Bazı eleştirel çalışmalar için bkz. Sibel Bozdoğan, "Vernacular Architecture and Identity Politics: The Case of the 'Turkish House'", *TDSR-Journal of the International Association for the Study of Traditional Environments, Traditional Dwellings and Settlements*, c. 7, sy. 2, 1996, s. 11-13; Uğur Tanyeli, "Türkiye'de Modernleşme ve Vernaküler Gelenek: Bir Cumhuriyet Dönemi İkilemi", *Bilanço 1923-1998*, c. I, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., 1999, s. 283-290; Carel Bertham, *Imagining the Turkish House: Collective Visions of Home*, The University of Texas Press, 2008; Esra Akcan, "Eldem, Arseven, Egli ve 'Türk Evi' Tezinin Algılanan Nesnellığı", *Sedad Hakkı Eldem II: Retrospektif*, B. Tanju ve U. Tanyeli (der.), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2009, s. 47-53; Yavuz Sezer, "The Perception of Ottoman Traditional Domestic Architecture as a Category of Historic Heritage and a Source of Inspiration for Architectural Practice (1909-1931)", Yüksek Lisans tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 2005. Bu tezin ana vurgularının genişletilmiş bir versiyonu için bkz. Yavuz Sezer, "Bir Türk Âşiyânı Yapmak: Yirminci Yüzyıl Başlarında Geleneksel Osmanlı Evinin Tarihi Miras ve Mimari Model Olarak Algılanışı", *Mimar Kemalettin ve Çağı: Mimarlık / Toplumsal Yaşam / Politika*, Ali Cengizkan (ed.), Ankara: TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayını, 2009, s. 103-116.

64 *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi'* nin bu sayısındaki şu çalışmaya bkz. Alidost Ertuğrul, "XIX. Yüzyılda Osmanlı'da Ortaya Çıkan Farklı Yapı Tipleri".

65 Toplu bibliyografyalar ve değerlendirmeler için *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi'* nin bu sayısındaki şu makalelere bkz. Nicole Kañçal-Ferrari, "Türk-Osmanlı Saray Literatürü: 12.-20. Yüzyıl"; Alidost Ertuğrul, "Hamam Yapıları ve Literatürü"; Tuba Akar, "Osmanlı Kentinde Ticari Mekanlar: Bedesten-Han-Arasta-Çarşı Mekanları Literatür Değerlendirilmesi".

66 Konuyu fazla dağıtmamak için Türkiye'nin konut bibliyografyalarını vermekle yetinelim: Metin Sözen, Afife Batur, Nur Fersan ve E. Özden, *Türk Kenti-Türk Evi Bibliyografyası*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1976; Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, *Türk Konut Mimarisi Bibliyografyası*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Mimarlık ve Sanat Tarihi Birimi, 1984; Emel

B- Tanımlanan ama Henüz Yorumlanamayan Dönemler: Roma, Bizans, Selçuklu Mirası

Mimarlık tarihi literatüründe Roma, Bizans, Beylikler ve Anadolu Selçuklu dönemleri gibi Osmanlı öncesine rastlayan dönemlerin iki yazgısı olmuştur. Birincisi Osmanlı döneminin, araştırma alanına hâkimiyetiyle ilişkili olarak, söz konusu dönemleri baskılamasıdır. İkincisi ise bu dönemleri mimarlık tarihçilerinden çok sanat tarihçileri ve arkeologların çalışmasıdır.

Bu durum belli oranda eldeki malzemeyle ilişkilidir. Özellikle Roma ve öncesi dönem yapılarının bugüne gelen kalıntıları Türkiye’deki mimarlık tarihçisinin ilgisini çekememiştir. Çünkü önünde bütün abidevi ağırlığıyla Osmanlı eserleri durmaktadır ve Türkiye’de mimarlık tarihinin ana malzemesini ağırlıklı olarak bütün ve somut yapılar oluşturmaktadır. Roma ve öncesi arkeologlara bırakılmıştır.⁶⁷ Ayrıca, Asur, Hitit mimarlığı üzerine telif ve çeviri kitaplar bulunmakta, fakat son derece yetersiz sayıdadırlar.⁶⁸

Kahya, *Geleneksel Türk Evleri Bibliyografyası*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998; *Kent Araştırmaları Bibliyografyası*, İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 2001; Gülsün Sağlamer ve Ahsen Özsoy, *Konut Kaynakçası, 1949-2005 (Housing Bibliography, 1949-2005)*, İstanbul: İTÜ Konut Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayını, 2006.

⁶⁷ Alanın genel görünümü böyle olsa da Fikret Yeğül, Suna Güven, Lale Özgenel gibi araştırmacıların mimarlık tarihi merkezli bakışlarını unutmamak gerekir. Bu araştırmacıların bazı yayınları şunlardır: Fikret Yeğül, *Antik Çağ’da Hamamlar ve Yıkanma*, Emel Erten (çev.), İstanbul: Homer Kitabevi, 2006; Fikret Yeğül, “Antik Çağ’da Efes Sokaklarında Yürümek,” *Şehirler ve Sokaklar*, Z. Çelik, D. Favro ve R. Ingersoll (ed.), Bilgi Altınok (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007, s. 73-96; Fikret Yeğül, “Cilicia at Crossroads: Transformation of Baths and Bathing Culture in the Roman East”, *Olba*, sy. 8, 2003, s. 55-72; Fikret Yeğül, “Memory, Metaphor and Meaning in the Cities of Asia Minor”, *Romanization and the City: Creation, Transformations, and Failures*, E. Fentress (ed.), *JRA – Supplement*, sy. 38, 2000, s. 133-53; Suna Güven, “Mimarlık Tarihi ve Antik Dönem Açılımları”, *Eskiçağ’ın Mekanları, Zamanları, İnsanları*, ODTÜ Mimarlık Tarihi Yüksek Lisans ve Doktora Programı Doktora Araştırmaları Sempozyumu III (2-3 Haziran 2003, ODTÜ, Ankara), Lale Özgenel (der.), İstanbul: ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve Homer Kitabevi Ortak Yayını, 2005, s. 15-29; Lale Özgenel, “Public Use and Privacy in Late Antique Houses in Asia Minor: The Architecture of Spatial Control”, *Housing in Late Antiquity: From Palaces to Shops*, L. Lavan, L. Özgenel ve A. Sarantis (ed.), Brill Publ., 2007, s. 239-281; Lale Özgenel, “Antik Dönem Evleri ve Sahipleri: Batı Anadolu’daki İyon Konutları”, *Arkeoloji ve Sanat*, sy. 78, 1997, s. 14-24. Diğer taraftan, ODTÜ Mimarlık Fakültesi’nde yapılan tezler antik dönem Türkiye mimarlık tarihi literatürü için en önemli bilimsel çalışmalardır. Antik dönem mimarlık tarihi literatürünün değerlendirmeleri için ayrıca bkz. Suna Güven, “Mimarlık Tarihi ve Antik Dönem Açılımları”, *Eskiçağ’ın Mekanları, Zamanları, İnsanları*, ODTÜ Mimarlık Tarihi Yüksek Lisans ve Doktora Programı Doktora Araştırmaları Sempozyumu III (2-3 Haziran 2003, ODTÜ, Ankara), Lale Özgenel (der.), İstanbul: ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve Homer Kitabevi Ortak Yayını, 2005, s. 15-29; Lale Özgenel, “Antik Yunan Konut Yazını: Kaynaklar, Sorunlar ve Yeni Yaklaşımlar Üzerine bir Değerlendirme”, *OLBA*, sy. 13, 2005, s. 199-220; Lale Özgenel, “Türkiye’de Yapılan Eskiçağ Mimarlık Tarihi Çalışmalarının Sempozyum Kapsamında Bir Değerlendirmesi”, *Eskiçağ’ın Mekanları, Zamanları, İnsanları*, ODTÜ Mimarlık Tarihi Yüksek Lisans ve Doktora Programı Doktora Araştırmaları Sempozyumu III (2-3 Haziran 2003, ODTÜ, Ankara), Lale Özgenel (der.), İstanbul: ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve Homer Kitabevi Ortak Yayını, 2005.

⁶⁸ Bu sahanın Türkiye’de en bilinen ve yaygın eseri şudur: Rudolf Naumann, *Eski Anadolu Mimarlığı*, Beral Madra (çev.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1975. Diğer yayınlardan bazıları ise şunlardır: Fritz Kretschmer, *Antik Roma’da Mimarlık ve Mühendislik*, Z. Z. İlkelen (çev.),

Bizans'ın araştırılması meselesi Roma, Beylikler ve Selçuklu'ya göre farklılık arz etmektedir. Her şeyden önce, Bizans dönem olarak Hristiyanlık temsil ediyordu. Bu noktada milliyetçi söylemin bir çelişmesine değinmek gerekir. Bir taraftan bir millet düşleyen ve onun oluşumu için Osmanlı mimarlığına muhtaç olan söylem, diğer taraftan Osmanlı'nın çok öncesine gitmeyi istemektedir. Bizans ise mimarlık tarihi bağlamında zamansal ve düşünsel olarak bu çelişkili tutumun ortasında kalmış bir dönemdir. Cumhuriyet'in ilk devri sonrası söz konusu edilse bile sesi yabancı araştırmacılar aracılığıyla duyulmuşur. Fakat çoğu Bizans kilisesinin camiye çevrilmiş olması⁶⁹ Ayasofya gibi abidevi bir eserin varlığı⁷⁰ ve Osmanlı başkentinin Bizans bakiyesi üzerine kurulması Bizans mimarlık tarihi literatürünü zenginleştirmiştir.⁷¹ Kuşkusuz

İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2000; Wulf Schirmer, *Hitit Mimarlığı*, Beral Madra (çev.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1982; Veli Sevin, *Yeni Asur Sanatı I: Mimarlık*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1981; Turgut H. Zeyrek, *Anadolu Konut Mimarisinde Portikolu Avluların Gelişimi ve Değişimi: Mimari Açından bir Değerlendirme*, İstanbul: Ege Yayınları, 2005; Ümit Muzaffer Serdaroğlu, *Lykia - Karia'da Roma Dönemi Tapınak Mimarlığı*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2004; Mükerrrem (Usman) Anabolu, *İstanbul ve Anadolu'daki Roma İmparatorluk Dönemi Mimarlık Yapıtları*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2001; Mustafa Şahin, *Anadolulu Bir Mimar Hermogenes*, İstanbul: Ege Yayınları, 2002.

- 69 Bu konuda yayımlanmış bir çalışma şudur: Süleyman Kırmıntayın, *Converted Byzantine Churches in Istanbul: Their Transformation into Mosques and Masjids*, İstanbul: Ege Yayınları, 2001.
- 70 Mimar Sinan'ın ve milliyetçi mimarlık tarihçilerinin dilinde Ayasofya ile yarış halinde olan Osmanlı mimarlığı Ayasofya'ya referans vermeden geçemeyecektir. Ayrıca Ayasofya Osmanlı döneminde de çeşitli biçimlerde varlığını sürdüren bir anıt olacaktır. Bu konularda bkz. Gülru Necipoğlu, "The Life of an Imperial Monument: Haghia Sophia After Byzantium", *Haghia Sophia from the Age of Justinian to the Present*, New York: Cambridge University Press, 1993, s. 214-223; Aydın Hasan Polatkan, "Süleymaniye Camisi ve Ayasofya: Bir Atf", *Semra Ögel'e Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*, İstanbul: Ege Yayınları, 2000, s. 63-69.
- 71 Semavi Eyice, Metin Ahunbay, gibi araştırmacılar alanın Türkiye'deki seyrinde önemli köşe taşlarıdır. Semavi Eyice'nin Bizans mimarisi hakkında birçok yayını bulunmaktadır, örneğin Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi: İstanbul'da Palaiologos Devri Anıtları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1963. Eyice'nin bütün yayınları için bkz. Yasemin Akçaoğlu ve Sema Doğan, *Semavi Eyice Kaynakçası (86 Yıla Armağan)*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009. Metin Ahunbay'la ilgili şu armağan manidardır: *Sanat Tarihi Defterleri - Metin Ahunbay'a Armağan Bizans Mimarisi Üzerine Yazılar*-, sy. 8, 2004. Bu yayındaki mimarlık tarihi makaleleri Bizans mimarisi araştırmalarında araştırma malzemesi, konu seçimi ve içerik meselelerini daha görünür kılacaktır. Dergideki makaleler şunlardır: Slobodan Curcic, "Some Reflections on the Flying Buttresses of Hagia Sophia in İstanbul"; Gülsün Tanyeli ve Uğur Tanyeli, "Ayasofya'da Strüktürel Demir Kullanımı"; Albrecht Berger, "Der Glockenturm Der Hagia Sophia"; Arzu Öztürk, "İstanbul Cerrahpaşa'daki Arkadius Sütunu ve Çevresi"; Neşe Atik, "Havariler Kilisesi"; Zeynep Kuban, "Kariye Camisi Mozaik ve Freskleri: Bir Resimli Romanın Mimari Görüntüleri"; Aysin Özügül, "Zeyrek Camii Restorasyon Çalışmaları Srasında Ortaya Çıkarılan Amforalar"; Ahmet Ersen, vd., "A Characterization Method for the Ancient Mortars"; Deniz Mazlum, "Fethiye Camii'nin 18. Yüzyıl Onarımları"; Turgut Saner, "Zeno, Zenonopolis ve Aziz Sokrates Kilisesi"; Robert Ousterhout, "The Masonry Churches at Çanlı Kilise and the Questions of Built Architecture in Byzantine Cappadocia"; Kalliopi Theocharidou, "The Walls of Thessaloniki: Evidence From Brickstamps"; Cengizhan İpbüker, vd., "Fotogrametrik Belgeleme: Aziz Nicholas Kilisesi"; Ülkü İzmirli, "Side Tiyatrosu ve Bizans Dönemi Kullanımı";

mesele sadece ulus devlet ideolojisiyle ilişki değildir ve Türkiye'de Bizans mimarlığı tarihi yazılamama meselesinin daha farklı nedenleri de vardır. Bunun yanında, literatür giderek zenginleşmekte fakat tanımlayıcı ve sınıflandırıcı vasfından sıyrılamamaktadır.

Beyliklerden Osmanlı'ya kadar olan dönemin şansı antik dönemlere göre daha fazladır. Öte taraftan bu alanda mimarlık tarihçilerinden çok sanat tarihçileri çalışmışlardır. Mesela Artuklu devri⁷² gibi devirlerin bütüncül mimarlık tarihlerini hâlâ sanat tarihçilerinin tanımlayıcı çalışmalarından okumaktayız.⁷³ Yapı elemanları ve malzemeleri konusunda da durum benzerdir.⁷⁴ Kuşkusuz sanat tarihi ve mimarlık tarihi araştırma malzemesi bakımından birbirinden çok farklı değildir ama metodoloji bakımından farklılıklar göstermektedir. Türkiye'de sanat tarihi alanı mimarlık tarihine göre daha fazla sınıflandırıcı ve tanımlayıcı yaklaşımlarla ilerlemektedir. Çoğu zaman çalışmalar bir katalogdan öteye gidememektedir. Sanat tarihçilerinin Bizans, Beylikler ve Selçuklu çalışmalarında diğer malzemelerin yanında mimari malzemeyle de fazlaca ilgileniyor oluşlarının bir başka nedeni, söz konusu dönem sanatlarının mimari yapıyla doğrudan bağlantılı oluşunda aranabilir.

Beylikler ve Selçuklu dönemi araştırmaları yukarıda da ifade edildiği gibi daha çok sanat tarihçilerinin ilgi alanına girmektedir. Anadolu Selçukluları konusunda Semra Ögel'in özellikle iki eseri anlam araştırmaları açısından şaheser konumundadır: *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı ve Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*.⁷⁵ Anadolu Selçukluları dönemi, mimarlık tarih-

İlknur Aktuğ Kolay, "14. Yüzyıl Batı Anadolu Beylikler Mimarisi Duvar Örgüsü Bezemesinde Görülen Bizans İzleri Üzerine Görüşler".

72 Ara Altun, *Anadolu'da Artuklu Devri Türk Mimarisinin Gelişmesi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1978.

73 Sanat tarihinin Celal Esad Arseven, Hilmi Ziya Ülken, Suut Kemal Yetkin, Oktay Aslanapa, Semavi Eyice, Mustafa Cezar gibi "anıtsal" isimleri bize hep bu pencereden seslenmiştir.

74 Örneğin; Ayla Ödekan, *Osmanlı Öncesi Anadolu Türk Mimarisinde Mukarnaslı Portal Örtüleri*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1977; Ömür Bakırer, *Selçuklu Öncesi ve Selçuklu Dönemi Anadolu Mimarisinde Tuğla Kullanımı*, 2 cilt, Ankara: ODTÜ Yayınları, 1981.

75 **Semra Ögel**, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1966; Semra Ögel, *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*, İstanbul: Akbank, 1994. Ali Uzay Peker ise Semra Ögel'in öğrencisi ve sürdürücüsü konumunda görülebilir. Bkz. Ali Uzay Peker, "Anadolu Selçuklularının Anıtsal Mimarisi: Kozmoloji Temelli Bir Anlam Araştırması", Doktora tezi, İstanbul: İTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1996. Yazarın şu metni de bir araştırma çerçevesi vermesi bakımından önemlidir: Ali Uzay Peker, "Anadolu'nun Onüçüncü Yüzyılını Anlamak", *Semra Ögel'e Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*, İstanbul: Ege Yayınları, 1999, s. 107-119. Ayrıca *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*'nin bu sayısındaki makale söz konusu literatürün bir değerlendirmesidir: Ali Uzay Peker, "Anadolu Selçuklu Mimarî Tarihinde Anlam Araştırmaları". Ayrıca, Scott Redford önemli bir Selçuklu mimarlık tarihçisi olarak zikredilmelidir. Bazı çalışmaları şunlardır: Scott Redford, *Landscape and the State in Medieval Anatolia: Seljuk Gardens and Pavilions of Alanya, Turkey*, Oxford: Archaeopress, 2000 (Türkçesi: *Anadolu Selçuklu Bahçeleri (Alanya/Alaiyye)* İstanbul: Eren Yay., 2007); Scott Redford, "Words,

çilerinin ilgisini antik çağlara göre daha fazla çekmektedir. Öncelikle Osmanlı mimarisinin kökenine ilişkin değerlendirmelerde ilk gidilen yerdir. Metodoloji bakımından daha çok plan tipi, kütle organizasyonları, yapı öğeleri gibi biçimsel özellikleri dikkate alınmıştır. Son yıllarda, her alanda olduğu gibi Anadolu Selçukluları mimarlık tarihi literatürü de genişlemekte ve metodolojileri dönüşmektedir.⁷⁶

Duruma bir başka açıdan yaklaşmak da mümkün görünüyor. Milliyetçi paradigmalara egemen olduğu bu dönemde bir tarih icat etmenin yolu kamusal alanda görünür olan malzemelerle yani mimarlık eserleriyle çalışmaktan geçiyordu. Hal böyle olunca sonraki sanat tarihçilerinin çoğunluğu malzeme ve metot açısından ilk devir tarihçileri takip etmişlerdir. Sanat tarihi alanında milliyetçi söylemden uzaklaşıldığını söylemek mimarlık tarihine göre daha zordur.

C- Osmanlı Dönemlendirmeleri, Siyasi Literatürün Baskısı ve Mimar Sinan'a Hapsolmuş Osmanlı Mimarlık Tarihi Literatürü

Osmanlı mimarlık tarihi literatürünün sesinin diğer tarih sahaları kadar gür çıkmadığı ya da tarihsel yapıdan başka sorunlaştırdığı bir mesele olmadığı zamanlarda –ki, bu gelişme son 30 yılın ürünüdür- Osmanlı tarihini dönemlendirme işi daha çok siyasi tarih literatürüne bırakılmıştır. Başka bir ifadeyle, araştırma malzemesi/nesnesi yalnızca somut yapılar olunca dönemlendirme meselesi mimarlık tarihi açısından bir historiografik sorunsal haline dönüşmemiştir. Kuruluş, yükselme, klasik, gerileme, çöküş gibi nitelermeler siyasi tarihin bir ürünüdür. Halbuki mimarlık tarihi de dahil farklı alanların tarih okumalarında bu tür bir dönemlendirmenin anlamı olmayabilir.⁷⁷ İlk önce Osmanlı mimarlık tarihi açısından kolaylıkla itiraz edilebilme potansiyeli olan bu tasnif sorgulanabilirliği mimarlık tarihçilerince halen ihmal edilmektedir.⁷⁸ Uğur Tanyeli bu historiografik modelin tıkanıklığını vurgula-

Books, and Buildings in Seljuk Anatolia”, *International Journal of Turkish Studies* (K. Barbir ve B. Tezcan (ed.), *Identity and Identity Formation in the Ottoman Middle East and the Balkans: A Volume of Essays in Honor of Norman Itzkowitz*, Madison: University of Wisconsin Press, 2006); Scott Redford, “Thirteenth Century Rum Seljuq Palaces and Palace Imagery”, *Ars Orientalis*, sy. 23, 1994, s. 215-232; Scott Redford, “The Seljuks of Rum and the Antique”, *Muqarnas*, sy. 10, 1993, s. 148-156.

76 En geniş hacimli ve güncel iki çalışma şudur: Doğan Kuban (ed.), *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002; Ahmet Yaşar Ocak, Ali Uzay Peker ve Kenan Bilici (ed.), *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlıkları*, 2 cilt, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2006. Bu iki kitabın sonunda yer alan seçme bibliyografyalar bu alanda yapılmış çalışmaların kapsamlı bir derlemesini sunar. Ayrıca Doğan Kuban'ın Anadolu Selçuklu sanatı konusunda birçok yayını vardır.

77 Farklı tarihçilerin değerlendirmelerinin toplu olarak bulunacağı bir yayın için bkz. Mustafa Armağan (haz.), *Osmanlı Geriledi mi?*, İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006.

78 Bu mantığa itiraz eden öncü çalışmalardan biri şudur: Uğur Tanyeli, “Bir Historiografik Model

dıktan sonra yükselme-gerileme-çöküş yerine muhtemel modellerden biri olarak modernleşme modelini önermekte ve Osmanlı mimarlığına bu açıdan yaklaşmayı önermektedir. Bunun da büyük modeller / anıtsal anlatılar üzerinden değil spesifik araştırma alanlarından yola çıkılarak yapılabileceğini örneklendirmektedir.⁷⁹ Son cümleleri şöyledir: “A priori’ olarak, nasıl ki, İngiliz modernleşmesiyle Alman, Rus modernleşmesiyle Fransız modernleşmesi aynı değilse ve her biri kendi özgül süreci içinde gelişmişse, Osmanlı-Türk modernleşmesi de böyledir. Açıkçası, bugünün Türkiye tarihçiliği kendi farklılığımızın olağanlığını açıklayan bir historiyoğrafik model(ler) oluşturma ve ardından da tarih(ler) yazma yükümlülüğüyle karşı karşıya bulunuyor.”⁸⁰

Osmanlı mimarlık tarihi literatürünün bir başka önemli tartışma alanı Mimar Sinan üzerine oluşan literatürdür. Her şeyden önce Sinan’la ilgili mebzul miktarda çalışmanın yapılmış olduğunu söylemekte yarar var. Öylesine ki, Mimar Sinan neredeyse bütün mimarlık tarihçilerinin tabii çalışma alanıdır.⁸¹ Mimar Sinan hakkında yakın dönemli çalışmalar içerisinde en derli toplu, belgesel çalışma Gülru Necipoğlu’na,⁸² pozitivist yaklaşımlara karşı en kapsamlı eleştiri Günkut Akın’a,⁸³ en sorgulayıcı ve tartışma açıcı metin Uğur Tanyeli’ye aittir.⁸⁴ Doğan Kuban, Jale Necdet Erzen gibi akademisyenlerin çalışmalarını da unutmamak gerekir. Ayrıca Sinan’ın otobiyografileri olan *Tezkiretü’l-bünyan* ve *Tezkiretü’l-ebniye* ile çeşitli versiyonları titiz bir çalışmanın ürünü

Olarak Gerileme-Çöküş ve Osmanlı Mimarlığı Tarihi”, *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Uluslararası Bir Miras*, N. Akın, A. Batur ve S. Batur (ed.), İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 1999, s. 43-47. Aynı makale şurada da yayımlanmıştır: *Osmanlı Geriledi mi?*, M. Armağan (haz.), İstanbul: Etkileşim Yayınları, 2006, s. 311-327.

79 Uğur Tanyeli şu çalışmayı örnek olarak verir: Gülsün Tanyeli, “Bir Osmanlı Kale-Kentinin Yapımı Anavarin Örneği”, *Prof. Doğan Kuban’a Armağan*, Z. Ahunbay, D. Mazlum ve K. Eyüpgiller (ed.), İstanbul: Eren yayınları, 1996, s. 85-93.

80 Uğur Tanyeli, a.g.m., s. 48.

81 Derli toplu bir Mimar Sinan bibliyografyası için bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Abdullah Topaloğlu, Kasım Çelik ve M. Zeki Ören, *Mimar Sinan ve Yapılarıyla İlgili Eserler Bibliyografyası*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988. Ayrıca yakın dönemli çalışmaları da irdeleyen ve Sinan historiyoğrafisini değerlendiren bir çalışma *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*’nin bu sayısında mevcuttur: Selen B. Morkoç, “Sinan Historiyoğrafisine Global Bir Bakış”.

82 Bkz. Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2005. Bunun yanında Gülru Necipoğlu’nun şu makalesi de Sinan historiyoğrafisi hakkında yapılmış en yeni çalışmalardandır: Gülru Necipoğlu, “Creation of a National Genius: Sinan and the Historiography of “Classical” Ottoman Architecture”, *Muqarnas*, sy. 24, 2007, s. 141-183.

83 Günkut Akın, “Mimarlık Tarihinde Pozitivizm Aşma Sorunu ve Osmanlı Merkezi Mekan İkonolojisi Bağlamında Edirne Selimiye Camisi’ndeki Müezzin Mahfili”, *Türk Kültüründe Sanat ve Mimari: Klasik Dönem Mimarlığı ve Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: 21. Yüzyıl Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1993, s. 1-39.

84 Uğur Tanyeli, *Mimarlığın Aktörleri: 1900-2000*, İstanbul: Garanti Galerî Yayınları, 2007, s. 14-39. Eleştirel bir Sinan dosyası için ayrıca bkz. “Mimar Sinan Mitolojisi”, *Arredamento Mimarlık*, Mayıs 2007.

olarak basılmış haldedir.⁸⁵ Mimar Sinan literatürü bu kadar gelişmişken güncel kuramlara dayalı yorumlayıcı çalışmalar bir o kadar azdır.

Öte yandan Mimar Sinan bu kadar çalışılmışken diğer Osmanlı mimarları ile ilgili çalışmalar Mimar Sinan'ın baskısı altında kalmıştır. Bir mimar ya da mimar grubu hakkındaki literatür son 20 yılda çeşitlenmeye başlamıştır. Mimarların grup biyografileri (prosopografi) henüz yeterince çalışılmış değildir. Bu konuda Stefanos Yerasimos ve Fatma Afyoncu'nun birbirini tamamlayan çalışmalarını yakın dönemli en kapsamlı çalışmalar olarak bir adım önde tutmak gerekir.⁸⁶ Bu çalışmaların öncülleri Ahmet Refik,⁸⁷ Şerafettin Turan,⁸⁸ Muzaffer Erdoğan,⁸⁹ Semavi Eyice⁹⁰ ve Zeki Sönmez⁹¹ gibi yazarların çalışmalarıdır. Çok daha yakın dönemde ise mesela Sedefkâr Mehmed Ağa,⁹² XIX. yüzyıl mimarları⁹³ gibi mimarlar üzerine çalışmalar yapılmaktadır. Bunların yanında, Mimar Kemalettin ve Vedat Tek gibi geç Osmanlı-erken Cumhuriyet mimarları üzerine, "Osmanlı mimarisi ve modernlik" bağlamındaki, değerlendirilmeleri zikretmek gerekir.⁹⁴

85 Howard Crane ve Esra Akın (haz.), *Sinan's Autobiographies: A Critical Edition of Five Sixteenth-Century Texts*, Leiden, Boston: Brill Publ., 2006.

86 Stefanos Yerasimos, "15.-16. Yüzyıl Osmanlı Mimarları: Bir Prosopografya Denemesi", *Afife Batur'a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*, A. Ağır, D. Mazlum ve G. Cephaneçigil (ed.), İstanbul: Literatür Yayınları, 2005, s. 37-62; Fatma Afyoncu, *XVII. Yüzyılda Hassa Mimarlar Ocağı*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

87 Ahmet Refik, *Türk Mimarları (Hazinei evrak vesikalarına göre)*, İstanbul: Hilmi Kitaphanesi, Marifet Basımevi, 1936.

88 Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilatında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sy. 1, 1964, s. 163-177.

89 Muzaffer Erdoğan, *Lale Devri Baş Mi'marı Kayseri'li Mehmed Ağa*, İstanbul: Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü Neşriyatı, 1962.

90 Semavi Eyice, "Mimar Kasım Hakkında", *Belleten*, sy. XLIII, 1979, s. 767-808.

91 Zeki Sönmez, *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

92 Sedafkâr Mehmed Ağa hakkında 17. yüzyılda yazılmış olan *Risâle-i Mi'mâriyye* dolayısıyla Mehmed Ağa üzerine yapılmış çalışmaların bir derlemesi *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*'nin bu sayısında mevcuttur: Gül Kale, "Osmanlı Mimarlık Tarihi Yazımında Risale-i Mimariyye". Ayrıca bkz. Halil İbrahim Düzenli, "Mimar Mehmed Ağa ve Dünyası: Risâle-i Mi'mâriyye Üzerinden 16 ve 17. Yüzyıl Osmanlı Zihniyet Kalıplarını ve Mimarlığını Anlamlandırma Denemesi", Doktora Tezi, Trabzon: KTÜ Mimarlık Bölümü, 2009.

93 Oya Şenyurt, "1800-1950 Yılları Arasında Rum Mimarlar", *Yüksek Lisans tezi*, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, 2002. Oya Şenyurt'un taşı ve bina emniyeti gibi grup ve müesseseleri ele aldığı diğer yayınları şunlardır: "18. Yüzyıl Osmanlı Başkentinde Taşçı Örgütlenmesi", *METU Journal of the Faculty of Architecture*, c. 26, sy. 2, 2009, s. 103-122; "Geç Osmanlı Ortamında Bina Emniyeti", *METU Journal of the Faculty of Architecture*, c. 25, sy. 2, 2008, s. 151-169.

94 Bu iki mimar hakkında hazırlanmış hacimli kitapların içinde özellikle Günkut Akın ve Bülent Tanju'nun metinlerine bkz. Günkut Akın, "Sadece Başlamış Bir Proje Olarak 1908 Romantizmi ve Vedat Tek", *M. Vedat Tek: Kimliğinin İzinde Bir Mimar*, Afife Batur (ed.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 21-38; Bülent Tanju, "Bir Osmanlı'nın Mimar Olarak Portresi: Vedat Tek", *M. Vedat Tek: Kimliğinin İzinde Bir Mimar*, Afife Batur (ed.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 243-260; Bülent Tanju, "Kemalettin'i Yeniden Konumlandırmak", *Mimar Kema-*

Osmanlı mimarlık tarihi literatüründe sayıları oldukça az olan birkaç sempozyumun önemi büyüktür.⁹⁵ 1999 yılında İstanbul'da yapılan *Osmanlı Mimarlığının 7 yüzyılı: "Uluslarüstü Bir Miras"* sempozyumu,⁹⁶ 2004 yılında Ankara'da gerçekleştirilen *Mimarlık Tarihini Yeniden Düşünmek* sempozyumu,⁹⁷ 2006 yılında Massachusetts-Cambridge'de düzenlenen ve dönem olarak Osmanlı'yı da içine alan *Tarihyazımı ve İdeoloji: Diyar-ı Rum'un Mimari Mirası* sempozyumu⁹⁸ Diyar-ı Rum/Türk/Osmanlı/Türkiye mimarlık tarihinin güncel sorunlarının tartışıldığı ve yeni kuramlara adapte edildiği en önemli üç sempozyum olarak gözükmektedir.

Osmanlı mimarlık tarihi bağlamında XV-XVI. yüzyıl için Gülru Necipoğlu, Çiğdem Kafescioğlu,⁹⁹ Zeynep Yürekli,¹⁰⁰ Uğur Tanyeli; XVII. yüzyıl için Tülay Artan,¹⁰¹ Lucienne Thys-Şenocak;¹⁰² XVIII. yüzyıl için Shirine Hamadeh;¹⁰³ XIX.

lettin ve Çağı: Mimarlık / Toplumsal Yaşam / Politika, Ali Cengizkan (ed.), Ankara: TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayını, 2009, s. 217-225.

- 95 Türkiye'deki mimarlık sempozyumları hakkında geniş bir bibliyografya *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*'nin bu sayısında yer almaktadır: Serap Durmuş, "Türkiye'de Mimarlık Sempozyumları ve Türk Mimarlık Tarihi Bildirileri Bibliyografyası".
- 96 Nur Akın, Afife Batur ve Selçuk Batur (ed.), *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Uluslarüstü Bir Miras*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 1999; bu sempozyumun Osmanlı mimarlık tarihi çalışmaları yeri ve önemi hakkında bir değerlendirme için bkz. Uğur Tanyeli, "Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Bir Değerlendirme", *Mimarlık*, sy. 290, 1999, s. 21-22.
- 97 Dana Arnold, Elvan Altan Ergut ve Belgin Turan Özkaya (der.), *Rethinking Architectural Historiography*, London ve New York: Routledge, 2006.
- 98 Bu sempozyumda sunulan tebliğler *Muqarnas* dergisinin 2007 yılındaki 24. sayısında yayımlanmıştır. Bu sayının genişletilmiş giriş yazısı *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*'nin bu sayısında yer almaktadır: Gülru Necipoğlu ve Sibel Bozdoğan, "İçice Geçmiş Söylemler: "Diyar-ı Rum" Mimarlığı Tarihyazımındaki Oryantalist ve Milliyetçi Mirasların Sorgulanması".
- 99 Çiğdem Kafescioğlu, "The Ottoman Capital in the Making: The Reconstruction of Constantinople in the Fifteenth Century", Doktora tezi, Harvard University, Department of Fine Arts, 1996; Çiğdem Kafescioğlu, "In The Image of RDM: Ottoman Architectural Patronage in Sixteenth-Century Aleppo and Damascus", *Muqarnas*, sy. 16, 1999, s. 70-96; Çiğdem Kafescioğlu, "The Ottoman Architect: A Study of Ottoman Architectural Profession and Practice", Yüksek Lisans tezi, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1988.
- 100 Zeynep Yürekli, "The Architecture of the Ottoman Halvetis in Anatolia and the Balkans: A Study on the Politics of Sufi Architecture in the Classical Age", Doktora tezi, Harvard University, 2001; Zeynep Yürekli, "A Building between the Public and Private Realms of the Ottoman Elite: The Sufi Convent of Sokollu Mehmed Pasha in İstanbul", *Muqarnas*, sy. 20, 2003, s. 159-185.
- 101 Tülay Artan, "Architecture as a Theater of Life: Profile of the 18th Century Bosphorus", Doktora tezi, Massachusetts Institute of Technology, 1988; Tülay Artan, "The Kadırga Palace: An Architectural Reconstruction", *Muqarnas*, sy. 10, 1993, s. 201-211; Tülay Artan, "Questions of Ottoman Identity and Architectural History", *Rethinking Architectural Historiography*, D. Arnold, E. A. Ergut ve B. T. Özkaya (der.), London ve New York: Routledge, 2006, s. 85-109.
- 102 Lucienne Thys-Şenocak, *Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan*, Aldershot and Burlington: Vt. Ashgate Press, 2007 (Türkçesi: *Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Baniler: Hadice Turhan Sultan*, Ayla Ortaç (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009).
- 103 Shirine Hamadeh, *The City's Pleasures: Istanbul in the Eighteenth Century*, Seattle: University of Washington Press, 2008; Shirine Hamadeh, "Westernization, Decadence, and the Turkish Baroque: Modern Constructions of the Eighteenth Century", *Muqarnas*, sy. 24, 2007, s. 186-197; Shirine Hamadeh, "Expressions of Early Modernity in Ottoman Architecture and the "Inevitable" Question of Westernization." *Journal of the Society of Architectural Historians*, c. 63, sy. 1, 2004, s. 32-51.

yüzyıl için Ahmet Ersoy,¹⁰⁴ Zeynep Çelik¹⁰⁵, Turgut Saner¹⁰⁶ kayda geçirilmesi gereken önemli araştırmacılarıdır. XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar çalışma dönemleri sırasıyla Gülsün Tanyeli,¹⁰⁷ Jale Necdet Erzen,¹⁰⁸ Zeynep Ahunbay,¹⁰⁹ Maurice Cerasi,¹¹⁰ Afife Batur,¹¹¹ ayrıca Howard Crane¹¹² gibi araştırmacıların

104 Ahmet Ersoy, "XIX. Yüzyıl'da Osmanlı Mimarlık Tarihi ve Kuramsal Söylemin İnşası", [Architectural History and the Construction of Theoretical Discourse in the Nineteenth Century Ottoman Empire], *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları – In Memoriam Şinasi Tekin*, c. 31, sy. I, Cambridge, 2007, s. 333-344. Ahmet Ersoy, "Architecture and the Search for Ottoman Origins in the Tanzimat Period", *Muğarnas*, sy. 24, 2007, s. 79-102; Ahmet Ersoy, "On the Sources of the 'Ottoman Renaissance': Architectural Revival and its Discourse During the Abdülaziz Era (1861-76)", Doktora tezi, Harvard University, Department of History of Art and Architecture, 2000.

Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://hist.boun.edu.tr/wp-content/uploads/ersoycvweb.doc>

105 Zeynep Çelik, *Empire, "Architecture and the City: French-Ottoman Encounters, 1830-1914"*, Seattle: University of Washington Press, 2008; *Urban Forms and Colonial Confrontations: Algiers under French Rule*, Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1997; Zeynep Çelik, *Displaying the Orient: Architecture of Islam at Nineteenth Century World's Fairs*, Berkeley, Los Angeles, and Oxford: University of California Press, 1992; Zeynep Çelik, *The Remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman City in the Nineteenth Century*, Seattle and London: University of Washington Press, 1986.

106 Turgut Saner, *19. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Oryantalizm*, İstanbul: Pera Yayıncılık, 1998; Turgut Saner, "19. Yüzyıl Eklektisizminde 'Elhamra'nın Payı'", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, Z. Rona (haz.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s. 134-140; Turgut Saner, "Lale Devri Mimarlığında Hint Esintileri: 'Çinihane'", *Sanat Tarihi Defterleri*, sy. 3, 1999, s. 35-48.

107 Gülsün Tanyeli'nin çalışmaları Osmanlı mimarlık teknolojisi konusunda özgün çalışmalardır. Bkz. Gülsün Tanyeli ve Uğur Tanyeli, "Ayasofya'da Strüktürel Demir Kullanımı", *Sanat Tarihi Defterleri*, sy. 8, 2004; Gülsün Tanyeli, "18. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Yapım Süreci: Laleli Külliyesi Örneği", *Celâl Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri (7-10 Mart 1994)*, İstanbul, 2000, s. 317-326; Gülsün Tanyeli ve Kani Kuzucular, "Osmanlı Mimarlığında Çift Örtü Sistemi", *Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı: Ulustariüstü Bir Miras*, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, 1999, s. 106-111; Gülsün Tanyeli, "Bir Osmanlı Kale-Kentinin Yapımı Anavarin Örneği", *Prof. Doğan Kuban'a Armağan*, Z. Ahunbay, D. Mazlum ve K. Eypüggiller (ed.), İstanbul: Eren yayınları, 1996, s. 85-93; Gülsün Tanyeli ve Uğur Tanyeli, "16. Yüzyıl Osmanlı Mimarlık Teknolojisi", *Türk Kültüründe Sanat ve Mimari: Klasik Dönem Mimarlığı ve Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: 21. Yüzyıl Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1993, s. 125-156; Gülsün Tanyeli, "Kanuni ve II.Selim Türbeleri: Teknik Çözümleme", *TAÇ Vakfı Yıllığı*, c. 1, 1991, s. 97-113; Gülsün Tanyeli, "Osmanlı Mimarlığında Demirin Strüktürel Kullanımı (15.-18. Yüzyıl)", Doktora tezi, İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 1990; Gülsün Tanyeli ve Uğur Tanyeli, "Osmanlı Mimarlığında Devşirme Malzeme Kullanımı", *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, c. 2, sy. 4, 1989, s. 23-31.

108 Özellikle şu kitabı: *Mimar Sinan: Estetik Bir Analiz*, Ankara: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 1996.

109 Zeynep Ahunbay İTÜ Restorasyon Kürsüsü'nde çalışmalarına devam etmektedir. Özellikle doktora tezi yapıldığı yılların genel metotlarını göstermesi ve Mimar Sinan sonrasına yönelmesi bakımından önemlidir: Zeynep Nayır, *Osmanlı Mimarlığında Sultan Ahmet Külliyesi ve Sonrası (1609-1690)*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1975.

110 Maurice Cerasi, *Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999; *Divanyolu*, Ali Özdamar (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

111 Afife Batur'un özellikle iki çalışması 1960-70'lerin gözde yaklaşımı "yapısalcılık"ın Türkiye mimarlık tarihindeki en ciddi uygulamalarıdır: "Osmanlı Camilerinde Almışık Duvar Üzerine", *Anadolu Sanatı Araştırmaları*, 1970/2, s. 135-304; *Osmanlı Camilerinde Kemere: Strüktür-Biçim İlişkisi Üzerine Bir Deneme (1300-1730)*, İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1974.

112 Howard Crane özellikle Osmanlı'nın sayıları çok az olan *Tezkiretü'l-Bünyân, Risâle-i*

titiz çalışmaları Osmanlı mimarlık tarihi araştırmacıları için başvuru kaynakları ya da eleştirel kalkış noktaları olmaya devam etmektedir.

D- İslam-Osmanlı Ayrışması-XIX. Yüzyıl-Erken Cumhuriyet Birleşmesi ve Önceki “yerellik/ler”-Öteki “modernlik/ler”

Türk mimarlık tarihçileri özellikle son 30 yılda iki konuyu ayrıştırmaya çalıştılar. Birincisi Osmanlı mimarlık tarihinin genel İslam mimarlığı içindeki kendine özgü yönlerini ortaya koyma çabasıydı. İkincisi ise daha yakın dönemde olarak Cumhuriyet döneminin modern mimarlık tarihi içindeki diğer modernliklerden farklılıklarını gündeme getirme çabasıdır.

Osmanlı mimarlığının İslam mimarlığından ayrılmasının sebeplerinden biri Batılı oryantalistlerin İslam sanatı ve mimari konusundaki genellemeci yaklaşımlarına¹¹³ gösterilen bir tepkidir. Bir başka ifadeyle, ilk oryantalistlerin Osmanlı mimarlığını, bütün İslam mimarlık tarihi içerisinde ihmal etmeleri ya da küçük bir yer ayırmaları ilk Türk mimarlık tarihçilerinin tepkilerine yol açmıştır. Celal Esad Arseven’in “Türk Sanatı” gibi yayınları hem İslam sanatı konusundaki Batılı yayınlara bir cevap hem de milliyetçi söylemin bir tezahürü olarak görülebilir. Doğan Kuban da Osmanlı’nın özgünlüğü meselesine en fazla vurgu yapan mimarlık tarihçilerindendir. Onun bu tefrik uğraşısı öncüllerinden daha farklıdır. Onun mimarlık tarihine pozitivist yaklaşımı bütüncül bir İslam mimarlığı tezine muhalefetle ilerler.¹¹⁴ Kuban’ın yaklaşımında ideolojik referansların da bulunduğunu söylemek yanlış olmasa gerek. 1970 ve 80’li yıllardan sonra mimarlık tarihçilerinin dilinde İslam değil “İslamlar”, Osmanlı değil “Osmanlı çoğulluğu”, “Osmanlı yerelliği” kavramsallaştırmaları vardır.

Mimarlık tarihi literatüründeki ikinci ayrıştırma yine Batı menşeli “modern mimarlık” söylemine yöneliktir. Modernlik ilk araştırmacılar tarafından Cumhuriyet ile başlatılmaktaydı. En azından meselenin kökeninin geç Osmanlı dönemlerine dayandığı yönündeki vurgular birkaç cümlelik bir değinmeden ibaret kalabiliyordu. Modern mimarlığın Batı’daki ilk kuramcıları ise evrenselci ve Avrupa merkezci bir yaklaşımla Türk modernleşmesini ihmal ediyordu. İhmal edilmeyen yaklaşımlarda ise Türk Modernleşmesi, Avrupa’nın takipçisi ve onu örnek alan bir model olarak görülmekteydi. Ya da “kimlik”

Mi’mâriyye, Hadîkatü’l-Cevâmî gibi mimarlık yazmalarının transkripsiyonunu, İngilizceye çevirilerini ve eleştirel basımlarını gerçekleştirmesiyle bilinir. Ayrıca bkz. Howard Crane, “The Ottoman Sultan’s Mosques: Icons of Imperial Legitimacy”, *The Ottoman City and Its Parts: Urban Structure and Social Order*, I. Bierman, R. Abou El-Hajj, and D. Preziosi (ed.), New Rochelle, New York: Aristide D. Caratzas, 1991, s. 173-243.

113 İslam sanatı-Osmanlı sanatı kavramsallaştırmalarının ayrışması konusunda önemli yayınlar, isimler ve tartışmalar *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*’nin bu sayısında yer alan makalede daha ayrıntılı tartışılmaktadır. Bkz. Gülrü Necipoğlu ve Sibel Bozdoğan, “İçice Geçmiş Söylemler: “Diyar-ı Rum” Mimarlığı Tarih yazımındaki Oryantalist ve Milliyetçi Mirasların Sorgulanması”.

114 Bu yönündeki bir değerlendirme için bkz. Uğur Tanyeli, “Doğan Kuban”, *Mimarlığın Aktörleri: 1900-2000*, İstanbul: Garanti Galerî Yayınları, 2007, s. 327.

sorunsalının peşine takılmış üçüncü dünyalılar olarak niteleniyordu. İkinci nesil ve sonrası Cumhuriyet mimarlık tarihi araştırmacıları ise buna karşı bir söylem geliştirmiş, Türk modernleşmesinin ve mimarlığının kendine özgü koşullarını dile getirmeye başlamışlardır. Tıpkı Osmanlı tarihçilerinin “İslamlar” ve “Osmanlı çoğulluğu” vurguları gibi Cumhuriyet dönemi mimarlık tarihçileri de sırasıyla “öteki modernlikler”, “çoğul modernlikler”, “alternatif modernlikler” gibi kuramsal çerçevelere daha fazla önem göstermişlerdir. Örneğin Cumhuriyet dönemi araştırmacısı olan Sibel Bozdoğan’ın Sedad Hakkı Eldem üzerine yazdığı yazının sonunu bu tartışmayla bitirmesi manidardır: “Böyle bir yeni tarihyografi, her şeyden önce tek merkezli bir ‘esas’ modernizm olduğu, çevre ülkelerinin ancak bu modernizme yerel cevaplar verebileceği, Batılı olmayan mimarların temel meselesinin kimlik arayışı olduğu gibi alışlagelmiş kabulleri terk etmeyi gerektiriyor. Hatta, modern mimarlığın çoğulcu, çeşitli ve zaman zaman çelişkili tarihine atıf yapmak için tedavüle sokulan ‘öteki modernizmler’ (other modernisms) ifadesi bile, bir ‘esas modernizm’ bir de onun dışında kalan ‘ötekiler’ çağrışımı yaptığı için sakıncalı bulunuyor; onun yerine ‘çoğul modernlikler’ (multiple modernities) veya ‘alternatif modernlikler’ (alternative modernities) gibi terimler deneniyor (her ne kadar bu sonuncusu da, kendisine alternatifler aranan bir ‘esas modernizm’ imasından kurtulmasa da). Son yıllarda mimarlık tarihinin bu yönde çok mesafe kat ettiği muhakkak.”¹¹⁵

Güncel kuramlarla iş gören Osmanlı mimarlık tarihçileri ile Cumhuriyet dönemi tarihçilerini birleştiren noktalardan en önemlisi ele aldıkları dönemi “farklılaştırma” ve hâkim teoriyi “çoğullaştırma” uğraşısıdır. Ama asıl birleşilen nokta “modernlik” tartışmalarıdır. Zaman zaman Osmanlı’nın XV. yüzyılına kadar geriye gidilen “erken modern Osmanlı” tabiri Osmanlı ve Cumhuriyet tarihçilerini modernlik üzerine düşünmeye sevk etmiştir. Eski tasnife göre XV ve XVI. yüzyıllarda yani “klasik” yüzyılda ve Mimar Sinan’da çakılı kalmış olan Osmanlı mimarlık tarihi literatüründe XVII., XVIII. ve XIX. yüzyıla dair çalışmaların sayısı giderek artmaktadır. Çünkü siyasi tasnifin gözlükleriyle bakılan çağlar içerisinde gerileme ve çöküş dönemi bizatihi isminden dolayı uzak durulması gereken bir alanı ihtar etmektedir. Mimarlık tarihinin kendi kuramlarını daha fazla işin işine katmasıyla birlikte bu imge çözülmeye başlamıştır. Afife Batur’un yabancı mimarlar üzerine çalışmaları,¹¹⁶ Günkut Akın’ın ufuk

115 Sibel Bozdoğan, “Unutulmuş Bir Başka Sedad Eldem Çizgisi: Makine Çağına Karşı Lirik Bir Anadolu / Akdeniz Modernizmi”, *Sedad Hakkı Eldem II: Retrospektif*, B. Tanju ve U. Tanyeli (der.), İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2009, s. 23.

116 Özellikle Raimondo D’Aronco ve A. Vallauray üzerine ve 1980-95 arasında yazdıkları ve bütün yayınları için bkz. Aygül Ağır, “Prof. Dr. Afife Batur’un Kısa Özgeçmişi Akademik, Mesleki ve İdari Çalışmaları”, *Afife Batur’a Armağan Mimarlık ve Sanat Tarihi Yazıları*, A. Ağır, D.

açııcı sorgulamaları önemlidir.¹¹⁷ Ayrıca yukarıda zikredilen XVII, XVIII ve XIX. yüzyıl araştırmacılarını burada tekrar hatırlatalım. Öyle ki, artık XIX. yüzyıla ilgili spesifik kaynakçalar üretilmektedir.¹¹⁸

Cumhuriyet dönemi araştırmaları böyle bir ortamda geç dönem Osmanlı mimarlık tarihiyle bütünleşerek ilerlemeye devam etmektedir. Fakat yeni gelişen modernlik temelli çalışmalardan önce erken Cumhuriyet ile ilgili ilk doktora çalışmalarına değinmekte yarar vardır. Bazı öncülleri olsa da Cumhuriyet dönemi mimarlığını araştıranların akademik temel referansları arasında Üstün Alsaç, İnci Aslanoğlu ve Yıldırım Yavuz’un çalışmaları yer alır.¹¹⁹ Bu akademisyenlerin çalışmaları erken Cumhuriyet dönemi mimarları üzerine özellikle 2000’lerde yayınlanmaya başlayan kitaplarla şerh edilecektir. Aynı zamanda kritik bakış açıları da geliştirilecektir.¹²⁰ Bunlara ek olarak Metin Sözen’in derleyici çalışmalarını unutmamak gerekir.¹²¹ Bu kuşağın üretimleri ve historiyoğrafik modelleri bu günün mimarlık tarihçileri için münbit bir zemin de oluşturur. Sibel Bozdoğan, Gülsüm Baydar gibi “ikinci kuşak” Cumhuriyet mimarlık tarihi akademiasının alana katkısı, ilk kuşağın üretim-

Mazlum ve G. Cephaneçigil (ed.), İstanbul: Literatür Yayınları, 2005, s. 15-22. Levanten mimarlar konusunda en önemli çalışmalar Cengiz Can’a aittir. Örnek olarak bkz. Cengiz Can, “İstanbul’da Ondokuzuncu Yüzyıl Batılı ve Levanten Mimarların Yapıları ve Koruma Sorunları”, Doktora tezi, YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 1993.

117 Mesela; Günkut Akın, “Tanzimat ve Bir Aydınlanma Simgesi”, *Osman Hamdi Bey ve Dönemi*, Z. Rona (haz.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993, s. 123-133; Günkut Akın, “Sadece Başlamış Bir Proje Olarak 1908 Romantizmi ve Vedat Tek”, *M. Vedat Tek: Kimliğinin İzinde Bir Mimar*, Afife Batur (ed.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 21-38.

118 Bir toplu değerlendirme ve liste örneği olarak bkz. Gül Cephaneçigil, “Yüzyıl Dönümü Süreli Yayınlarında Mimari Geçmiş”, *Mimar Kemalettin ve Çağı: Mimarlık / Toplumsal Yaşam / Politika*, Ali Cengizkan (ed.), Ankara: TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayını, 2009, s. 61-66.

119 Üstün Alsaç, *Türkiye’deki Mimarlık Düşüncesinin Cumhuriyet Dönemi’ndeki Evrimi*, Trabzon: KTÜ Baskı Atölyesi, 1976; İnci Aslanoğlu, *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı*, Ankara: ODTÜ Yayınları, 1980; Yıldırım Yavuz, *Mimar Kemalettin ve Birinci Ulusal Mimarlık Dönemi*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1981. Yavuz’un bu yayımının genişletilmiş yeni versiyonu 2009 yılında basılmıştır: Yıldırım Yavuz, *İmparatorluktan Cumhuriyete Mimar Kemalettin (1870-1927)*, Ankara: TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayını, 2009.

120 Çok yakın zamanlarda Vedat Tek, Mimar Kemalettin, Arif Hikmet Koyunoğlu, Sedat Hakkı Eldem üzerine yayınlanan şu dört derleme buna örnek olarak verilebilir: Afife Batur (ed.), *M. Vedat Tek: Kimliğinin İzinde Bir Mimar*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002; Hasan Kuruyazıcı (haz.), *Osmanlı’dan Cumhuriyete Bir Mimar: Arif Hikmet Koyunoğlu (Anılar, Yazılar, Mektuplar, Belgeler)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008; Edhem Eldem, Bülent Tanju ve Uğur Tanyeli, *Sedad Hakkı Eldem I: Gençlik Yılları*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2008; Bülent Tanju ve Uğur Tanyeli, *Sedad Hakkı Eldem II: Retrospektif*, İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2009; Ali Cengizkan (ed.), *Mimar Kemalettin ve Çağı: Mimarlık / Toplumsal Yaşam / Politika*, Ankara: TMMOB Mimarlar Odası ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Ortak Yayını, 2009.

121 Özellikle şu kitabı: *Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı (1923-1983)*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1984.

lerini uluslararası bir dile tahvil etmek olacaktır.¹²² Bülent Tanju,¹²³ Ali Cengizkan,¹²⁴ Esra Akcan,¹²⁵ Zeynep Kezer,¹²⁶ Elvan Altan Ergut¹²⁷ gibi isimler üretimlerinin en bereketli zamanlarındadır.¹²⁸ 2000'lerden sonra üretilmiş nitelikli doktora tezlerini de unutmamak gerekir.

E- Yeni Oluşan Çevrenin Popüler Kavramları ve Literatüre Etkileri

Mimarlık tarihinin sosyal bilimlerle giderek daha fazla içli dışlı olmasıyla birlikte, alanı genişletici kavram ve yaklaşımlar çoğalmaya başlamıştır. Bu yeni oluşan çevre ve ilişkiler ağı “mimari kültür”, “erken modernlikler”, “alternatif modernlikler”, “melezlikler”, “İslamlar”, “çoğulluk”, “kadın”, “cinsiyet”, “evsellik”, “patronaj/hamilik”, “gayrimüslimlerin mimarlığı”, “yabancı mimarlar”, “öteki”, “malzeme, iş gücü ve üslup transferleri”, “yerel gelenekler”, “bina öyküleri”, “tarihyazım eleştirileri”, “metropol” gibi birçok çalışma alanı açmıştır. Her şeyden önce mimarlık tarihçisinin malzeme seçeneği çoğalmıştır. Sosyal bilimlerin sorunsallaştırdığı bir malzeme ya da durum mimarlık

122 Mesela, Sibel Bozdoğan, *Modernism and Nation Building: Turkish Architectural Culture in the Early Republic*, Washington University Press., 2001 (Türkçesi: *Modernleşme ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimarlık Kültürü*, Tuncay Birkan (çev.), İstanbul: Metis Yayınları, 2002); Gülsüm Baydar, “Between Civilization and Culture: Appropriation of Traditional Dwelling Forms in Early Republican Turkey”, *Journal of Architectural Education*, c. 47, sy. 2, 1993, s. 66-74.

123 Bülent Tanju, “1908-1946 Türkiye Mimarlığının Kavramsal Çerçevesi”, Doktora tezi, İstanbul: İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, 1999. Ayrıca bkz.. Bülent Tanju (ed.), *Teredüddü ve Tekerrür: Mimarlık ve Kent Üzerine Metinler (1873-1960)*, İstanbul: Akın Nalça Kitaplığı, 2007.

124 Ali Cengizkan, *Discursive Formations in Turkish Residential Architecture: 1948-1962*, Doktora Tezi, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2000; Ali Cengizkan, a.m.f., *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve Arkadaş Yayınları, 2004; Ali Cengizkan, a.m.f., *Fabrikada Barınmak*, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi ve Arkadaş Yayınları, 2009.

125 Esra Akcan, “Modernity in Translation: Early Twentieth-Century German-Turkish Exchanges in Land Settlement and Residential Culture”, Doktora tezi, New York: Columbia University, 2005 (Türkçesi: *Çeviride Modern Olan: Şehir ve Konutta Türk-Alman İlişkileri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları).

126 Zeynep Kezer, “Familiar Things in Strange Places: Ankara's Ethnography Museum and the Legacy of Islam in Republican Turkey”, *People, Power, Places* (Perspectives in Vernacular Architecture, number 8), Sally McMurry ve Annmarie Adams (ed.), Knoxville: University of Tennessee Press, 2000, s. 101-116; Zeynep Kezer, “Contesting Urban Space in Early Republican Ankara”, *Journal of Architectural Education*, c. 52, sy. 1, 1998, s. 11-19; Zeynep Kezer, “The Making of a National Capital: Ideology, Modernity and Socio-Spatial Practices in Early Republican Ankara”, Doktora tezi, Berkeley: University of California, 1998.

127 Elvan Altan Ergut, “Presenting Ankara: Popular Conceptions of Architecture and History”, *Rethinking Architectural Historiography*, D. Arnold, E. A. Ergut ve B. T. Özkaya (der.), London ve New York: Routledge, 2006, s. 151-168; Elvan Altan Ergut, “Making a National Architecture: Architecture and the Nation-State in Early Republican Turkey”, Doktora tezi, Binghamton-USA: State University of New York, 1999.

128 Cumhuriyet dönemi mimarlık tarihi literatürü için daha geniş bilgi ve değerlendirme için bkz. Elvan Altan Ergut'un *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*'nin bu sayısındaki “Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı: Tanımlar, Sınırlar, Olanaklar” adlı makalesine bakınız.

tarihi için de sorunsallaştırılabilmektedir. Mimarlık tarihçisinin ideolojik angajmanlarından kurtulması ve mimarlık tarihinin kendi ayakları üzerinde durması buna katkı sağlamıştır. Ö. E. Erkarıslan dünyada ve Türkiye’de mimarlık tarihinin dönüşümünü ve yeni ilgi alanlarını altı maddede özetler: “1) Homojen doğu ve durağan toplum gerçeğinin yıkılması ve sanat ve yaşamın tümünde devam eden geleneksel yapının yeniden ele alınması; 2) Periferik modernizm tanımının geçirdiği yeni açılımlar ve bu doğrultuda modernizmin başlangıcına dair araştırmaların popüler olması; 3) Osmanlı kimliği ile yeniden barışma ve bunun karşısında Osmanlı mimarlığı ile ilgili yapılan yeni çalışmalar; 4) Ötekilik kavramı ve bunun mimarlık tarihi yazımı üzerindeki etkileri; 5) Tarih metodolojisinde yaşanan değişikliklerin, örneğin mikro tarih yazımının kent ve mimarlık tarihi içerisindeki yeri; 6) Mimarlık tarihi içerisindeki çalışma konularının giderek yapı, kent ilişkisi ile sınırlı kalmak yerine güncel yaşam ve ideoloji ile ilişkilerinin gündeme gelmesi.”¹²⁹

Lucienne Thys-Şenocak’ın Osmanlı XVII. yüzyılına irdeleyen *Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Baniler: Hadice Turhan Sultan* çalışması bir örnek olarak zikredilebilir.¹³⁰ Kitap, Ashgate Yayınevi’nin sosyal bilimler menşeli “Erken Modern Dünyada Kadın ve Cinsiyet” serisinden yayınlanmıştır. Bu örnek, “erken modern dünya”, “kadın” ve “cinsiyet” kavramlarının sosyal bilimlerdeki popülaritesi konusunda bir fikir vermektedir. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi mimarlık tarihi araştırmaları da bu durumdan nasibini almaktadır. Osmanlı mimarlık tarihi konusunda “cinsiyet” kavramı kadın baniliği ya da patronajı üzerinden yürütmektedir.¹³¹ Kavramın olası diğer gönderme alanları mimarlık tarihine henüz yeterince tatbik edilmemiştir. Kadın ve cinsiyet kavramlarının yanında mimarlık tarihinin çalışmaya başladığı bir diğer kavram “evsellik” (*domesticity*)’tir. Erken Cumhuriyet mimarlık tarihi araştırmalarında da henüz çok az olmakla birlikte bu tür çalışmaları görmek mümkündür. Gülsüm Baydar *Müphem Sınırlar: 1930’ların Türkiye’sinde Kadın, Evsellik ve Ulus* isimli çalışmasında sosyal ve kültürel alanın oluşumunu cinsiyet, mekân ve mimari söylem arasındaki ilişki ağı üzerinden ve erken Cumhuriyet’te kadına yüklenen anlama ve ulusalcı-modernist söyleme dayalı olarak değerlendirir.¹³²

129 Özlem Erdoğmuş Erkarıslan, “Mimarlık Tarihi Serüveninde Türkiye”, *Mimarlık*, sy. 298, 2001, s. 50.

130 Lucienne Thys-Şenocak, *Ottoman Women Builders: The Architectural Patronage of Hadice Turhan Sultan*, Aldershot and Burlington: Vt. Ashgate Press, 2007 (Türkçesi: *Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Baniler: Hadice Turhan Sultan*, Ayla Ortaç (çev.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009).

131 Bu alandaki ilk çalışmalardan biri şudur: Ülkü Bates, “Woman as Patrons of Architecture in Turkey”, *Women in the Muslim World*, Lois Beck ve Nikki Keddie, Harvard: Harvard University Press, 1978, s. 245-260.

132 Gülsüm Baydar, “Tenuous Boundaries: Women, Domesticity and Nationhood in 1930’s

Esra Akcan'ın *Çeviride Modern Olan: Şehir ve Konutta Türk-Alman İlişkileri* çalışması da manidar bir örnektir. Esra Akcan, özellikle erken Cumhuriyet döneminde yoğunlaşan mimaride Türk-Alman akışkanlıklarını daha çok felsefe ve edebiyatta biçimlenmiş olan “çeviri” (*translation*) kavramından kalkarak yorumlamaktadır.¹³³ Gülru Necipoğlu'nun “patronaj” kavramına ağırlık verdiği, Sinan'a ve XVI. yüzyıla dair çalışması önceki çalışmalarının bir muhasebesi ve muhassalası gibidir.¹³⁴ Uğur Tanyeli'nin *İstanbul 1900-2000: Konutu ve Modernleşmeyi Metropolden Okumak* kitabı da yine dünyada cari kuramların Türkiye uyarlamaları arasında zikredilebilir. Tanyeli, tekil aktörlerden ziyade metropolün yaşayanlarının yani çoğunluğun ürettiği yapılar üzerinden metropolü ve modernliği açıklar. Çoğul bir kent ve mimarlık okuması yapar.¹³⁵

Mimarlık tarihinin, teorisinin ve eleştirisinin birlikte oluşturdukları son dönem ana yönelimlerinden birisi ağırlıklı olarak Edward Said'in *Oryantalizm*'inden sonra güncellenen post-kolonyal çalışmalardır. Özellikle XX. yüzyılın ilk yarısındaki Batı merkezli tarih yorumları ve tarihsel konumlandırmalar *kolonyal* ve *oryantalist* eğilim sonrası araştırmaların hedefi haline gelmiştir. Modernizm-gelenek kutuplaştırmacılığının yansımaları her alanda olduğu gibi mimarlık tarihi yazımında da kendisini gösterir. Bu hedef haline gelen çalışmalarda, Batı dışı toplumların XX. yüzyıldaki serüvenleri anlaşılma-ya çalışılırken, bu serüven çoğunlukla marjinalize edilerek değerlendirilmiştir: “Yakın zamana dek bu öteki modernizmler akademik çalışmalarda hem (odağı Batı olan) kanonik modern mimari tarihi yazımı hem de (odağı “otantik” kültürlerin modern dönüşümlerden evvelki modern öncesi dönemleri olan) saha incelemeleri tarafından marjinalize edilmişti.”¹³⁶ Toynebee'nin deyişiyle “ben-merkezci yanılısama”nın keskin örneklerinden biri Sir Bannister Fletcher'in meşhur mimarlık ağacıdır.¹³⁷ Turgut Cansever 1983 yılında sundu-

Turkey”, *The Journal of Architecture*, c. 7, sy. 3, 2002, s. 229-244. Ayrıca, *The Journal of Architecture*'in bu sayısı Mimarlık, Cinsiyet, Evsellik (Architecture, Gender, Domesticity) kavramlarını irdeleyen özel sayı olarak kurgulanmıştır. Diğer makaleler, söz konusu kavramların mimarlıkta kullanımına ve ilgi alanı haline gelişine örnektir.

133 Bkz. Dipnot 125.

134 Gülru Necipoğlu, *The Age of Sinan: Architectural Culture in the Ottoman Empire*, Princeton-Oxford: Princeton University Press, 2005.

135 Uğur Tanyeli, *İstanbul 1900-2000: Konutu ve Modernleşmeyi Metropolden Okumak*, İstanbul: Akın Nalça Kitaplığı, 2004. Tanyeli sayfa 12-57 arasında kapsamlı bir Türk mimarlık tarih yazımı eleştirisi de yapar.

136 Sibel Bozdoğan, “Mesleki Eğitimde Mimarlık Tarihi: Modern Mimarlık Araştırmalarında Post-kolonyal Sorgulamalar Üzerine Düşünceler”, *Domus-m*, sy. 9, 2001, s. 62 (İngilizcesi: Sibel Bozdoğan, “Architectural History in Professional Education: Reflections on Postcolonial Challenges to the Modern Survey”, *Journal of Architectural Education*, c. 52, sy. 4, 1999, s. 207-215).

137 Fletcher'in, Avrupa merkezli mimarlık tarihi yazım metodunun bir eleştirisi için bkz. Gülsum Baydar Nalbantoğlu, “Toward Postcolonial Openings: Rereading Sir Bannister Fletcher's

ğu bildiride bu konuya temas etmektedir: “Mimari tarihinin sorunlar kompleksinin bütünlüğüne ilişkin zaman içinde yapılan iptidaî tahlillerle ‘tarihi üsluplar’ ve ‘tarih dışı üsluplar’ şeklinde sınıflandırılarak, öte yandan Batılı olmayan kültürlerin tarihinin ‘tarihdışı’ üsluplar içerisinde ele alınarak anlaşılamayacağı aşikârdır.”¹³⁸

Yeni yönelimlerle ilgili örnekleri çoğaltmak elbette mümkündür.

IV- Sonuç Yerine

Dünyada ve Türkiye özelinde mimarlık tarihçiliğinin seyri mimarlık tarihiyle uğraşanların mesleki kariyerleri ve bireysel tutumlarıyla doğrudan ilgilidir. Roma devirlerinden bu yana *mimar-mühendis*in, tasarımlarını anlamlandırmaya çalışan *mimar*ın, yeni tasarımlara yön vermek isteyen *mimar tarihçisi*nin, sadece kendi işini yapmaya çalışan *mimarlık tarihçisi*nin, *sanat tarihçisi*nin ve *şehir tarihçisi*nin mimarlık tarihi yaklaşımları ve üretimleri farklı farklıdır. Metodoloji ve konular da bu öznelerin belirleyiciliğindedir. Buradan da anlaşılacağı üzere mimarlığın tarihini yazmaya mimarlar başlamıştır, bir taraftan binalar yapmakta diğer tarafta metinler inşa etmektedirler. Deyim yerindeyse, alaylı ve mektepli mimarlık tarihçisinin yaklaşımları farklılaşabildiği gibi, farklı alaydan ve farklı meslekten “mimarlık tarihçilerinin” yaklaşımları da değişebilmektedir. Bu zincirin giderek güçlenen halkası disiplinlerarası çalışan akademisyen mimarlık tarihçisi tipidir. Mimarlık tarihi bilgi binası en temelde böyle yükselmektedir.

“Mimarların eğitimi için mimarlık tarihi” ile “müstakil bir disiplin olarak mimarlık tarihi” arasındaki gerilim yakın zamanlara kadar alanın önemli tartışma konularından biri olmuştur. Türkiye’deki mimarlık tarihinin XIX. yüzyıldan bugüne kadar olan seyri ve literatürün çeşitlenmesi; “mimar-mühendis in yetişmesi için mimarlık tarihi”, “bir ulus ve mimarlık tarihinin icadı için mimarlık tarihi” ve bugün sesi daha kısık çıkan bu iki yaklaşımla yan yana ama daha sesli yürüyen “mimarlık tarihi disiplini” şeklinde özetlenebilir.

Mimarlık tarihinin yeniden düşünölmeye başlaması ya da bu yönde çalışmaların yayınlanması ise bir taraftan alanın özerk yapısını tahkim etmekte, diğer taraftan hâkim disiplinlerarası yönelime referans vermektedir.¹³⁹

‘History of Architecture’”, *Assemblage*, sy. 35, 1998, s. 6-17. Ayrıca postkolonyal sorgulamalar hakkında bkz. Zeynep Çelik, “Colonialism Orientalism and the Canon”, *Art Bulletin*, c. 78, sy. 2, 1996, s. 202-205; Gülsüm Baydar Nalbantoğlu, “Beyond Lack and Excess: Other Architectures/Other Landscapes”, *Journal of Architectural Education*, c. 54, sy. 1, 2000, s. 20-27; Gülsüm Baydar Nalbantoğlu ve Wong Chong Thai (ed.), *Postcolonial Space(s)*, New York: Princeton Architectural Press, , 1997.

138 Turgut Cansever, *İslam’da Şehir ve Mimari*, İstanbul: İz Yayınları, 1997, s. 41.

139 Örnek olarak bkz. Dana Arnold, Elvan Altan Ergut ve Belgin Turan Özkaya (der.), *Rethinking Architectural Historiography*, London ve New York: Routledge, 2006. Tülay Artan’ın bu kiptaki makalesi Osmanlı mimarlık tarihinin tarih disipliniyle hemhal olmasına önemli bir

Mimarlık tarihi diye bir disiplinin varlığı tartışmaları artık çok fazla önemsenmemekte fakat disiplinin diğer disiplinlerle olan ilişkileri çok daha fazla sorgulanmaktadır.

Fiziksel İnşadan Metinsel İnşaya: Türkiye’de Mimarlık Tarihi ve Tarihçiliğinin Serüveni

Halil İbrahim DÜZENLİ

Özet

Mimarlık bilgi alanının modern anlamda şekillenışı; mimarlığın kurumsallaşması, mimarın profesyonelleşmesi ve bir disiplin haline gelişiyle doğrudan ilintilidir. XV. yüzyıldan itibaren başlayan bu süreçte mimarlık tarihi de XX. yüzyılın sonlarına doğru artık özerk bilgi alanını tesis etmiştir. Bu metinde öncelikle, mimarlık tarihinin mimarlığın genel literatürüyle olan ilişkileri irdelenecektir. Mimarlıktan ayrılan üç ana alanla, mimarlığın şimdiki alt bilgi alanlarıyla ve yakın ilişkide olduğu sanat tarihi, şehir tarihi gibi disiplinlerle kurulacak bilgi ağı söz konusu irdelemeyi ayrıntılandıracaktır. Böylece mimarlık tarihi literatürünü değerlendirmek için bir altyapı oluşturulacaktır.

Metinde irdelenecek asıl nokta Türkiye’de mimarlık tarihi ve mimarlık tarihçiliğinin seyri olacaktır. Bu seyir Antik, Bizans, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi mimarlık tarihi literatürünü oluşturan önemli çalışmalarla örnekendirilecektir. Ara başlıklardan anlaşılabilceği gibi, her çalışma aralığı bir takım kavramlar aracılığıyla yorumlanmaya çalışılacaktır. En sonunda da mimarlık tarihi alanının yeni yönelimlerine işaret edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mimari Bilgi Alanı, Mimarlık Tarihi, Mimarlık Tarih yazımı, Mimarlık Tarihçileri, Türkiye

From Physical Construction to Textual Construction: History and the Historiography of Architecture in Turkey

Halil İbrahim DÜZENLİ

Abstract

The shaping of the sphere of architectural knowledge in the modern sense is directly related to the institutionalization and professionalization of architecture. In a process starting from the 15th century, architectural history began to constitute an independent sphere of knowledge by the end of the 20th century. This paper first tackles the relationship of architectural history with the general literature of architecture. Then it elaborates on this analysis by establishing an information network between the three main fields separating from architecture, the present sub-fields of architectural knowledge and related disciplines like art history and urban history. Hence an infrastructure will be laid for an analysis of the literature of architectural history.

The real focus of the paper will be the course of the history and the historiography of architecture in Turkey. This course will be exemplified with leading works from the Antiquity, Byzantium, Seljuks, Ottomans and the Republican Period. As can be understood from the subheadings, each study period will be interpreted through some concepts. In the end, the new orientation of the field of architectural history will be pointed out.

Keywords: Knowledge of Architecture, History of Architecture, Architectural Historiography, Architectural Historians, Turkey

